

Oliver Kühschelm (Hg.)

UMBRUCH-AUFBRUCH-NEUE MÄRKTE PŘEV RAT-POČÁTEK-NOVÉ TRHY

GRENZÜBERSCHREITENDE WIRTSCHAFTSGESCHICHTE IN DEN 1990ER-JAHREN
PŘESH RANIČNÍ HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY 90-TÝCH LETECH 20. STOLETÍ

EUROPÄISCHE UNION

Interreg

Österreich-Tschechische Republik

Europäischer Fonds für regionale Entwicklung

zhmf
Zentrum für historische
Migrationsforschung

IMPRESSUM

Medieninhaber (Verleger und Herausgeber): Zentrum für historische Migrationsforschung (zhmf) am Institut für Geschichte des ländlichen Raumes (IGLR), Kulturbezirk 4, 3109 St. Pölten
www.ruralhistory.at/zhmf

Koordination und Redaktion: Thomas Samhaber, ILD Temper Samhaber KG Agentur für Regionalentwicklung
Korrektur der deutschsprachigen Texte: Sonja Pisarik
Übersetzung Deutsch/Tschechisch: Milan Vácha
Layout: Ewald Buhl Studio für Grafikdesign

Das Werk wird Open Access zur Verfügung gestellt. Für alle Texte inklusive der Diagramme gilt die Creative-Commons-Lizenz BY International 4.0 („Namensnennung“), die unter <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de> einzusehen ist. Die Inhaber:innen der Rechte auf die Abbildungen sind in den Bildunterschriften genannt und ist eine allfällige weitere Verwendung und Vervielfältigung dieser Abbildungen mit den Inhaber:innen zu klären.

„Umbrüche – Aufbrüche – Neue Märkte“ (Ostöffnung) KPF 02-216 ist ein Projekt des Zentrums für historische Migrationsforschung (zhmf) am Institut für Geschichte des ländlichen Raumes (IGLR) und des Vereins „POST BELLUM, o.p.s.“ und wird im Rahmen des Projektes FMP/KPF AT-CZ 2014-2020 durch den Europäischen Fonds für Regionalentwicklung, aus dem Programm „INTERREG V-A Österreich-Tschechische Republik“ gefördert und durch Eigenmittel der NÖ.Regional.GmbH kofinanziert.

Die Broschüre entstand im Rahmen einer Zusammenarbeit zwischen dem zhmf am IGLR in Österreich und Paměť národa/Post Bellum in der Tschechischen Republik.

Institut für Geschichte
des ländlichen Raumes

TIRÁŽ

Vlastník médií (nakladatel a vydavatel): Zentrum für historische Migrationsforschung (zhmf) am Institut für Geschichte des ländlichen Raumes (IGLR) / Centrum historického výzkumu migrace při Ústavu historie venkova / Kulturbezirk 4, 3109 St. Pölten, www.ruralhistory.at/zhmf

Koordinace a editace: Thomas Samhaber, ILD Temper Samhaber KG Agentur für Regionalentwicklung
Korrektur německých textů: Sonja Pisarik
Překlad německo/český: Milan Vácha
Layout: Ewald Buhl Studio für Grafikdesign

Dílo bude poskytnuto jako Open Access. Pro všechny texty včetně grafů platí licence Creative-Commons BY International 4.0 („uvedení jména“), která je k nahlédnutí zde: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>. Vlastníci práv u obrázků jsou uvedeni v popisu obrázku, případné další použití a kopírování těchto obrázků je nutno vyjasnit s vlastníky.

Převrat – počátek – Nové trhy“ je projekt (KPF-02-216) s „Institut für Geschichte des Ländlichen Raumes“ a „POST BELLUM, o.p.s.“ a je podpořen v rámci projektu FMP/KPF AT-CZ 2014-2020 Evropským fondem pro regionální rozvoj, z programu „INTERREG V-A Rakousko - Česká republika“ a spolufinancován vlastními zdroji NÖ.Regional.GmbH.

Brožura vznikla v rámci spolupráce mezi zhmf při IGLR v Rakousku a spolkem Paměť národa/Post Bellum v České republice.

Institut für Geschichte
des ländlichen Raumes

INHALT OBSAH

	Zum Projekt	4
	O projektu	6
Niklas Perzi	Zwei Länder im Umbruch: Österreich und die Tschechoslowakei an der Wende zu den 1990er-Jahren	7
	Soudobé dějiny v přelomovém období v Rakousku a Československu	8
Oliver Kühschelm	Vom Osten und seiner Öffnung, von der Grenze und ihrer Überwindung – eine Wirtschafts- und Unternehmensgeschichte des 20. Jahrhunderts	10
	O východě a otevření východních zemí, o hranici a jejím překonávání – hospodářské a podnikatelské dějiny 90-tých letech 20. století	16
Zbyněk Sturz	Die tschechisch(-slowakische) Wirtschaft vor, während und nach der Transformation	21
	Česko(-slovenská) ekonomika před, během a po transformaci	24
Oliver Kühschelm	Die ARGE Grenznutzen. Zur Geschichte einer regionalen Initiative	30
	Die ARGE Grenznutzen. O historii regionální iniciativy	31
Oliver Kühschelm	Vergangene Zukunft – die wirtschaftlichen Aussichten für die 1990er-Jahre	32
	Minulá budoucnost – hospodářské vyhlídky 90-tých let 20. století	33
Oliver Kühschelm	Die Interviews – Einblicke in das Material	34
Zbyněk Sturz	Rozhovory – nahlédnutí do materiálu	36
Roman Zmrzlý		
Thomas Samhaber		

ZUM PROJEKT

Die frühen 1990er-Jahre sind eine vergangene Epoche, an der im Vergleich zu heute ihr Optimismus auffällt. Nach den Umwälzungen von 1989 galten der freie Markt und die bürgerliche Demokratie als beste Freunde und endgültige Systemsieger. Der Kalte Krieg war vorbei, eine friedliche Zukunft winkte. Mit den Jugoslawienkriegen erhielt diese Gewissheit zwar Dellen, aber es schien sich um tragische Abwege von jener Hauptstraße der Liberalisierung und Integration zu handeln, auf der sich das übrige Europa unaufhaltsam vorwärtsbewegte. Nach den wirtschaftlichen Verwerfungen, die mit der Weltfinanzkrise 2008 begannen, einer inzwischen unübersehbaren Klimakrise, der Covid-19-Pandemie und nun dem Krieg, den Russland gegen seinen Nachbarn Ukraine führt, wirkt das damalige Zutrauen in ein Happy End der Geschichte heute eher fremd.

Es ist daher eine lohnende Aufgabe, sowohl der radikalen Transformation nachzuspüren, die von den ehemals sozialistischen Ländern in den 1990er-Jahren vollzogen wurde, als auch den zeitgleichen Veränderungen in Österreich und dem „Westen“ nachzugehen, die sich mit den Prozessen in Osteuropa verbanden. Dazu gehören zentral die westlichen Investitionen in den sogenannten Reformstaaten und der wirtschaftliche Austausch über Grenzen hinweg, wie sie Niederösterreich von der Tschechischen Republik trennen – oder mit ihr verbinden. Es ist nötig zu fragen, was 1989 und in den Folgejahren begonnen wurde, was gelungen ist, was man damals möglicherweise übersehen hat, welche Weichen gestellt wurden – und wo die involvierten Gesellschaften deshalb heute stehen.

In unserem Projekt, das den Charakter einer Pilotstudie hat, nehmen wir eine Region rund um die ehemals „tote Grenze“ im Waldviertel, in Südböhmen und Südmähren in den Blick. Wir haben in narrativen Interviews Menschen befragt, die in den 1990er-Jahren über die Grenze hinweg unternehmerisch tätig wurden oder solche Aktivitäten durch ihre Beratung begleitet haben. Am Zentrum für historische Migrationsforschung (zhmf) interessiert uns die ineinandergreifende Mobilisierung von Kapital, Waren, Wissen und Menschen. In der vorliegenden Publikation stehen die Perspektive von Unternehmern und ihre Erfahrungen im Mittelpunkt. Die Broschüre kann nur einen kleinen Einblick geben. Sie wird sich hoffentlich so wie das Projekt, aus dem es hervorgegangen ist, als ein Anfang erweisen, der weiterführende Forschung grundlegt.

Dank gilt in erster Linie unseren Interviewpartnern für die ausführlichen Gespräche: Neben die enthusiastische Erinnerung an eine Welt neuer Möglichkeiten traten nachdenkliche und kritische Passagen; die rückblickende Analyse wurde durch farbige Schilderungen einer Umbruchszeit ergänzt.

Die Broschüre ist der Beitrag des zhmf zu einer Projektkooperation, als deren Partner in der Tschechischen Republik Paměť národa/ Post Bellum fungiert. Mit David Butula und Roman Zmrzly von Post Bellum sowie mit Zbyněk Sturz, Lehrer und Historiker in Znojmo, haben wir – Oliver Kühschelm und Niklas Perzi – betrieben, was auch Erkenntnisgegenstand unseres Projekts war: Zusammenarbeit über die Grenze hinweg. Ich glaube, es ist gut geworden. Unter anderem zwei Tagungen – eine

in Gmünd, eine in Znojmo – stehen noch auf unserer gemeinsamen To-do-List.

Die Zusammenarbeit wurde durch den Kleinprojektfonds Österreich – Tschechische Republik ermöglicht. Jitka Kössler von der NÖ. Regional-GmbH danken wir für die freundliche und kompetente Betreuung.

Thomas Samhaber ist für das österreichische Teilvorhaben, das nun seinem Abschluss entgegengeht, als Historiker und Kulturmanager tätig geworden. Seine Sach- und Ortskenntnis, seine regionalen Kontakte sowie sein organisatorisches Knowhow waren und sind für das Projekt von enormem Wert.

Oliver Küschelm, St. Pölten im Mai 2022

O PROJEKTU

Ve srovnání s dneškem zářil počátek devadesátých let optimismem. Po převratných změnách v roce 1989 byly volný trh a občanská demokracie považovány za nejlepší přátele a jasné vítěze. Studená válka skončila a před námi se rýsovala mírová budoucnost. Válkou v Jugoslávii byla tato jistota sice narušena, ale zdálo se, že jde o tragický odklon od hlavní cesty liberalizace a integrace, po níž se zbytek Evropy nezadržitelně ubíral kupředu. Po hospodářských otřesech, které začaly globální finanční krizí v roce 2008, s dnes již nepopíratelnou klimatickou krizí, pandemií covid 19 a nyní s válkou, kterou Rusko vede proti sousední Ukrajině, působí dnes důvěra ve šťastný konec příběhu poněkud zvláště.

Stojí proto za to sledovat jak radikální transformaci uskutečněnou tehdejšími socialistickými zeměmi v 90. letech, tak souběžně probíhající změny v Rakousku a na „Západě“, které se spojily s procesy ve východní Evropě. Stěžejní roli zde hrají západní investice do tzv. reformních států a ekonomika překonávající hranice, které Dolní Rakousko od České republiky oddělují – nebo jej s ní naopak spojují. Je třeba se zeptat, co bylo nastartováno v roce 1989 a v letech následujících, co se povedlo, co mohlo být v té době přehlíženo, jaký směr byl nastaven - a kde jsou dotyčné firmy dnes.

V našem projektu, který má charakter pilotní studie, se věnujeme regionu kolem dříve „mrtvé hranice“ ve Waldviertelu, v jižních Čechách a na jižní Moravě. V narativních rozhovorech jsme se ptali lidí, kteří v 90. letech podnikali napříč hranicemi nebo kteří podobné aktivity svým poradenstvím podporovali. V Centru pro výzkum historické migrace (zhmf) se zajímáme o provázanou mobilizaci kapitálu, zboží, znalosti a lidí. Tato publikace se zaměřuje na pohled pod-

nikatelů a jejich zkušenosti. Brožura však může poskytnout pouze částečný vhled. Doufejme, že stejně jako projekt, ze kterého vzešla, se stane podnětem pro další výzkum.

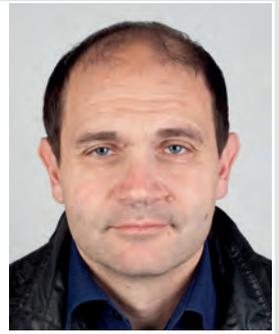
V první řadě bychom rádi poděkovali účastníkům rozhovorů za podrobné informace: kromě nadšených vzpomínek na svět nových možností zazněly i přemýšlivé a kritické pasáže; zpětná analýza byla doplněna barvitými popisy doby převratu.

Brožura je příspěvkem zhmf k projektové spolupráci, jejímž partnerem v České republice je Paměť národa/Post Bellum. S Davidem Butulou a Romanem Zmrzlým z Post Bellum a se Zbyňkem Sturzem, učitelem a historikem ze Znojma, jsme - Oliver Kühschelm a Niklas Perzi - dělali to, co bylo také předmětem našeho projektu: spolupráci přes hranice. Myslím, že to dopadlo dobře. Mimo jiné jsou na našem společném seznamu úkolů ještě dvě konference - jedna v Gmündu a jedna ve Znojmě.

Spolupráci umožnil Fond malých projektů Rakousko – Česká republika. Rádi bychom poděkovali Jitce Kössler z NÖ.Regional-GmbH za přátelskou a kompetentní podporu.

Thomas Samhaber pracoval jako historik a kulturní manažer za rakouskou část projektu, který je nyní před dokončením. Jeho technické a místní znalosti, regionální kontakty a organizační know-how měly a mají pro projekt obrovskou hodnotu.

Oliver Kühschelm, St. Pölten v květnu 2022

ZWEI LÄNDER IM UMBRUCH: ÖSTERREICH UND DIE TSCHECHOSLOWAKEI AN DER WENDE ZU DEN 1990ER-JAHREN

Niklas Perzi

Wer in den 1980er-Jahren von Österreich kommend die Grenze zur Tschechoslowakei passierte, sah sich nicht nur mit grimmigen Grenzsoldaten mit Maschinenpistolen konfrontiert, sondern auch mit Werbesprüchen, die für den „Sozialismus und Frieden“ warben.

Dieser groteske Widerspruch stand fast typisch für die kommunistischen Diktaturen in Ostmitteleuropa, die im Laufe der 1980er-Jahre dramatisch an Legitimität unter ihren Bevölkerungen verloren hatten. Zwar boten die Staaten noch immer ein hohes Niveau an sozialer Sicherheit, Einkommen und Vollbeschäftigung. Doch (be-)merkten immer mehr Tschechen und Slowaken, dass sie in ihrem Lebensstandard hinter dem Referenzmodell des „Westens“ zurückblieben. Der zu einer leeren Phrase verkommene „Sozialismus und Frieden“ hatte für die Menschen schon längst jede Anziehungskraft verloren. Umso stärker erlebten sie hingegen die alltäglichen Schikanen, die Mangelwirtschaft, die fehlende Reisefreiheit, das entwürdigende Anstellen im Geschäft und am Amt. Zunehmend als störend empfunden wurden auch die Umwelt- und Luftverschmutzung sowie die fehlenden politischen und ökonomischen Freiheiten.

Mit dem Antritt von Michael Gorbarčev zum neuen KP-Chef des „großen Bruders“ (und Okkupanten) Sowjetunion im Jahr 1985 war die Position der tschechoslowakischen Staats- und

Parteiführung eigentlich unhaltbar geworden. Diese bestand aus gemeinsam alt gewordenen Männern, die 1968/69 die Niederschlagung des „Prager Frühlings“ exekutiert und damit genau jene Reformen abgewürgt hatten, die unter Gorbarčev ein Revival erlebten. Die kleine Gruppe der „Dissidenten“ in der Tschechoslowakei gewann in den späten 1980er-Jahren hingegen an Legitimität, die starre Trennung zwischen „System“ und Opposition begann sich zu lösen, immer mehr Künstler, Akademiker, Ökonomen forderten tiefgreifende Reformen ein, die das Regime weder leisten konnte noch wollte. Die Transformation der klassischen Industriegesellschaft hin zur Postmoderne, die sich in Westeuropa mit Digitalisierung, den neuen Formen von Konsum und Konsumation, dem Aufbrechen von standardisierten Arbeits- und Lebensmodellen ankündigte, lag außerhalb ihrer Vorstellungswelten.

In Österreich verkörperten die 1980er-Jahre das Ende der langen Wachstumsperiode der Nachkriegszeit, von der jeder und jede profitieren hatte können. Den Krisenphänomenen der spätindustriellen Gesellschaft wie hohe Inflationen, Arbeitslosigkeit und ökonomische Stagnation wurde in Westeuropa mit neuen Rezepten wie der Liberalisierung der Geld- und Kapitalmärkte und Privatisierungen der große industriellen Tanker und Banken begegnet, in Österreich wohl am besten im Slogan von „Mehr privat, >>

>> weniger Staat“ verkörpert. Parallel dazu ging ein politischer Wandel einher, die Zeit der sozialistischen Alleinregierungen unter dem „ewigen“ Kanzler Bruno Kreisky war vorüber. Die neuen politischen und sozialen Strömungen, von der Alternativkultur über die Frauenbewegung bis hin zur Ökologie integrierten sich im Gegensatz zur Tschechoslowakei hingegen rasch ins System, der Traum von der Subvention ersetzte den von der Revolution.

Das Waldviertel entwickelte sich, bedingt durch die Zusammenarbeit von einheimischer Intelligenz und Zuzüglern aus den urbanen Milieus der Metropole Wien zu einer Musterregion eigenständiger Regionalentwicklung. Neue Wege in Landwirtschaft, Tourismus und Dorferneuerung sollten die strukturellen Nachteile, die schlechten Böden und den Zusammenbruch der heimischen Textilindustrie wettmachen. Das industriell-landwirtschaftliche Südböhmen und das agrarische Südmähren sahen sich mit

über den Fernsehschirmen vermittelten Bildern des „goldenen“ Westens konfrontiert, von dem sie ein Stacheldrahtzaun trennte. Erste Bürgerinitiativen formierten sich, zum Teil auch bereits grenzüberschreitend, wie bei Protesten gegen den Bau des Krenkraftwerkes Temelín.

Die „Wende“ lag allerorten in der Luft, kam aber dann doch ebenso schnell wie überraschend. Nach einer niedergeschlagenen Studentendemonstrationen in Prag im November 1989 gingen zunächst in den großen Städten immer mehr Menschen gegen das Regime auf die Straße. Ohne Unterstützung durch die Sowjetunion reagierte dieses völlig paralysiert und brach innerhalb einer Woche wie ein Kartenhaus zusammen. Der Schriftsteller-Dissident Václav Havel wurde erst im Mai 1989 aus einem kommunistischen Gefängnis entlassen. Am 29.12. 1989 trat er sein Amt als neuer Präsident der Tschechoslowakei an.

DVĚ ZEMĚ V PŘEV RATU: RAKOUSKO A ČESKOSLOVENSKO NA PŘELOMU ROKU 1990

Niklas Perzi

Ten, kdo v 80. letech překračoval hranice do Československa z Rakouska, se setkával nejen s pochmurnými pohraničníky se samopaly, ale také s reklamními hesly propagujícími „socialismus a mír“.

Tento groteskní rozpor byl v podstatě typický pro komunistické diktatury ve východní a střední Evropě, které v průběhu 80. let dramaticky

ztrácely legitimitu u svého obyvatelstva. Státy sice stále nadále nabízely vysokou úroveň sociálního zabezpečení, příjmů a plné zaměstnanosti. Ale stále více Čechů a Slováků si všímalo, že jejich životní úroveň zaostává za referenčním modelem „Západu“. „Socialismus a mír“, který se zvrhl v prázdnou frázi, už dávno ztratil pro lidi veškerou přitažlivost. Na druhou stranu o to silněji pociťovali každodenní obtěžování, eko-

nomický nedostatek, nesvobodu v cestování, ponižující fronty v obchodech a na úřadech. Jako znepokojující bylo stále více vnímáno také znečištění životního prostředí a ovzduší a nedostatek politických a ekonomických svobod.

Po nástupu Michaila Gorbačova do čela komunistické strany „velkého bratra“ (a okupanta) Sovětského svazu v roce 1985 se pozice československého státního a stranického vedení stala neudržitelnou. Tvořili je muži, kteří spolu zestárlí, kteří měli na svědomí potlačení „pražského jara“ v letech 1968/69, čímž zadusili právě ty reformy, které za Gorbačova zažily obrození. Naopak malá skupina „disidentů“ v Československu získala koncem 80. let legitimitu, začalo se uvolňovat tvrdé rozdělení na „systém“ a opozici, stále více umělců, akademiků, ekonomů požadovalo hluboké reformy, které si režim nemohl a ani nechtěl dovolit. Proměna klasické industriální společnosti v postmodernu, kterou v západní Evropě předznamenala digitalizace, nové formy spotřeby a konzumu, rozbití standardizovaných modelů práce a života, ležela mimo jejich imaginární svět.

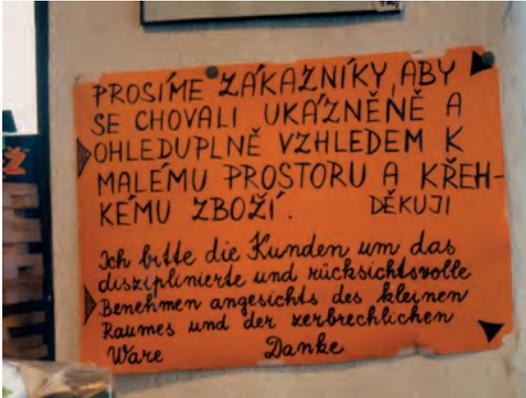
Osmdesátá léta v Rakousku znamenala konec dlouhého poválečného období růstu, z něhož všichni profitovali. Krizovým jevům pozdně industriální společnosti, jako je vysoká inflace, nezaměstnanost a hospodářská stagnace, se v západní Evropě čelilo novými recepty, jako byla liberalizace peněžního a kapitálového trhu a privatizace velkých průmyslových podniků a bank, v Rakousku asi nejlépe vystižena heslem „více soukromého, méně státního“. Souběžně s tím došlo k politickým změnám, skončila éra socialistických vlád s absolutní většinou pod vedením „věčného“ kancléře Bruna Kreiského. Na rozdíl od Československa se nové politické a společenské proudy, od alternativní kultury přes ženské hnutí až po ekologii, rychle začlenily do systému a sen o dotacích nahradil sen o revoluci.

© Waldviertel Akademie

Waldviertel se díky spolupráci místní inteligence a nově přistěhovalých z městského prostředí vídeňské metropole vyvinul ve vzorový region nezávislého regionálního rozvoje. Nové přístupy v zemědělství, cestovním ruchu a obnově vesnic měly kompenzovat strukturální nedostatky, špatnou půdu a úpadek místního textilního průmyslu. Průmyslově-zemědělské jižní Čechy a agrární jižní Morava byly konfrontovány s televizními záběry „zlatého“ Západu, od kterého je dělil plot z ostnatého drátu. Vznikaly první občanské iniciativy, některé z nich již přesahovaly hranice, jako například protesty proti výstavbě jaderné elektrárny Temelín.

„Bod zlomu“ visel „ve vzduchu“, ale pak přišel stejně rychle jako překvapivě. Po potlačení studentské demonstraci v listopadu 1989 v Praze vycházelo do ulic velkých měst protestovat proti režimu stále více lidí. Bez podpory Sovětského svazu reagoval režim zcela paralyzovaně a během týdne se zhroutil jako domeček z karet. Spisovatel a disident Václav Havel byl propuštěn z komunistického vězení až v květnu 1989. Dne 29. prosince 1989 se ujal úřadu československého prezidenta.

Werbetafeln für österreichisches Publikum prägten die Grenzorte in Südböhmen, 1993
 Reklamní poutače určené rakouským zákazníkům formovaly příhraniční města v jižních Čechách, 1993
 © Thomas Samhaber und Waldviertel Akademie

VOM OSTEN UND SEINER ÖFFNUNG, VON DER GRENZE UND IHRER ÜBER- WINDUNG – EINE WIRTSCHAFTS- UND UNTERNEHMENSGESCHICHTE DES 20. JAHRHUNDERTS

Oliver Kühschelm

Von der ‚Ostöffnung‘ zu sprechen gehörte im Österreich der 1990er-Jahre zu den Selbstverständlichkeiten der medialen Berichterstattung, die sich den dramatischen wirtschaftlichen Veränderungen in den ehemals sozialistischen Ländern widmete. Die Rede von der Ostöffnung ist allerdings eine österreichische Besonderheit innerhalb des deutschsprachigen Raums.

Deutsche oder Schweizer Medien verwendeten den Begriff kaum oder nur, wenn sie darüber berichteten, wie sich die Transformation in Ostmitteleuropa auf Österreich auswirkte.

Mit Blick auf die Tschechoslowakei ist der Begriff – als geographischer Ausdruck verstanden – eine Merkwürdigkeit bzw. hält er eine geopolitische

Gartenzwerge werden von vietnamesischen Händlern in Tschechien an Österreicher verkauft. České Velenice, 1993
Vietnamští obchodníci nabízelí rakouským zákazníkům polské trpaslíky. České Velenice, 1993
 © Thomas Samhaber und Waldviertel Akademie

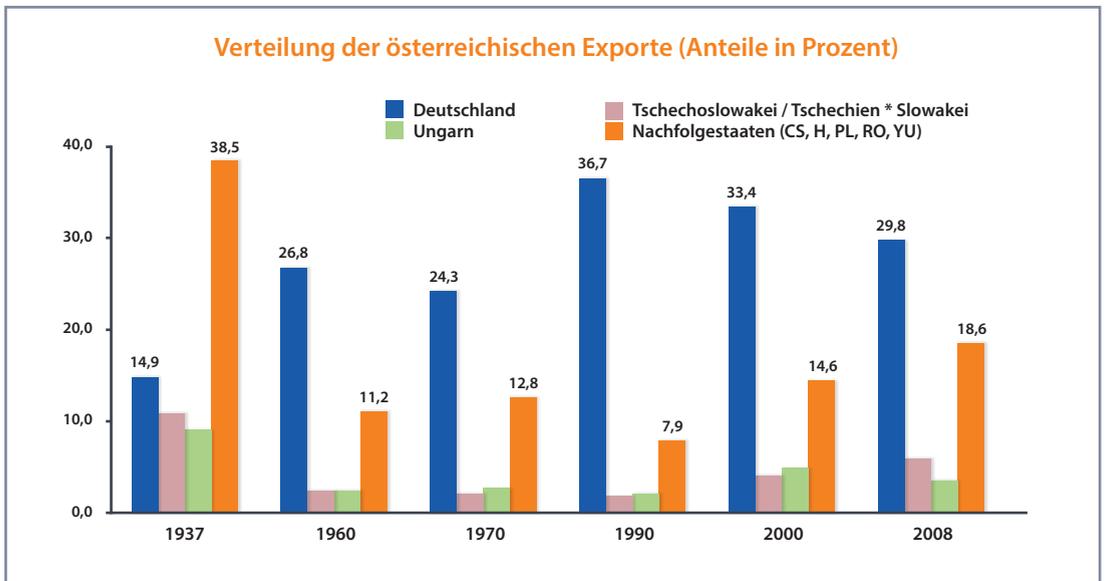
Zuordnung aufrecht, der die Tschechoslowakei dringend entfliehen wollte. Wenn in Österreich vom „Osten“ gesprochen wird, schwingt außerdem oft eine gewisse Herablassung mit, die Erwartung zivilisatorischer Überlegenheit, aus der schon die Habsburgermonarchie eine Mission ableiten wollte. Das stößt sich mit einer Konstellation von Konkurrenz und Ebenbürtigkeit, die insbesondere zwischen dem industriell hochentwickelten Böhmen und Niederösterreich/Wien schon in der Endphase der Habsburgermonarchie die Beziehungen prägte und immer wieder auch die Form heftiger Feindseligkeit annahm.

OSTHANDEL

Der ‚Ostöffnung‘ waren Jahrzehnte des ‚Osthandels‘ vorangegangen. Seine ökonomische Relevanz lässt sich anhand des Auf und Ab der Außenhandelsanteile jener Staaten zeigen, deren Territorien zum Teil oder zur Gänze im ehemaligen Herrschaftsgebiet der Habsburgermonarchie lagen: der Tschechoslowakei, Ungarn, Polen, Rumänien und Jugoslawien (Abbildung 1). Für das Österreich der Ersten Republik hat-

In der Region, die im Mittelpunkt dieser Broschüre steht, ist die Vorstellung der Öffnung daher weniger an den „Osten“ als an die Erfahrung der Grenze gebunden, an den starken Eindruck einer administrativ begründeten Linie in der Landschaft, die im Kalten Krieg zur nahezu unüberwindlichen physischen Barriere aufgerüstet worden war. Man begegnet im Waldviertel eher der Rede von der Grenzöffnung und grenzüberschreitenden Aktivitäten. In diese Tradition fügt sich nun auch das Projekt, das Anlass für die vorliegende Broschüre gibt.

ten diese Staaten in Summe noch die wichtigsten Handelspartner dargestellt. Der größte war auch damals Deutschland. Aber die Tschechoslowakei und Ungarn reichten als Zielgebiete des österreichischen Exports nahe an das Deutsche Reich (und Italien) heran. In der zweiten Hälfte der 1940er-Jahre, als ein zerstörtes und besetztes Deutschland vorübergehend als Faktor im internationalen Handel ausfiel, besaß die >>

Quelle: Butschek, Felix (2011). *Österreichische Wirtschaftsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*. Wien/Köln/Weimar, 399, 402.

>> Orientierung auf den Absatzmarkt Ostmitteleuropa erneuerte Aktualität für Österreich. Der Kalte Krieg machte die Perspektive eines wirtschaftlich integrierten ‚Donauraums‘ unrealistisch. Als die Phase der ‚friedlichen Koexistenz‘ begann, wurden die Handelsbeziehungen aber in die nunmehr sozialistischen Länder wieder verdichtet – als ‚Osthandel‘, der die Existenz separater Welten nicht grundsätzlich in Frage stellte.

Die Wirtschaftsberichterstattung führte die Osthändler oft als eine Gruppe von Unerschrockenen vor, die am Stammtisch ihre Erfahrungen austauschten und geheimnisvollen Geschäften nachgingen. Eine einschlägige Coverstory des Trend malte Mühen und Verheißungen kontrastreich aus: „Gespräche in lehmfarbenen Kojen unter nackten Neonröhren, ein bizarres

Protokoll, überquellende Aschenbecher und lauwarmes Mineralwasser – das steht am Anfang eines Ostgeschäfts. Händeschütteln und Kaviar, Violinen und Wodka aus Achtelgläsern, Kalinka, Powidltatschkerln und Joi-Mama – das gibt’s am Ende, wenn ein großer Vertrag unterzeichnet ist.“ (Trend 1976/5, 67)

In den 1970er-Jahren nahm der Osthandel kreditfinanziert Fahrt auf, um sich Anfang der 1980er-Jahre stark einzubremsen, als die USA zu einer drastischen Hochzinspolitik umschwenkte. In Österreich schrumpfte der Exportanteil Ostmitteleuropas wieder. 1990 gingen deutlich über zwei Drittel der österreichischen Exporte nach Deutschland, aber nur acht Prozent in die ‚Nachfolgestaaten‘ der Habsburgermonarchie. An diesem Punkt wendete sich jedoch das Blatt.

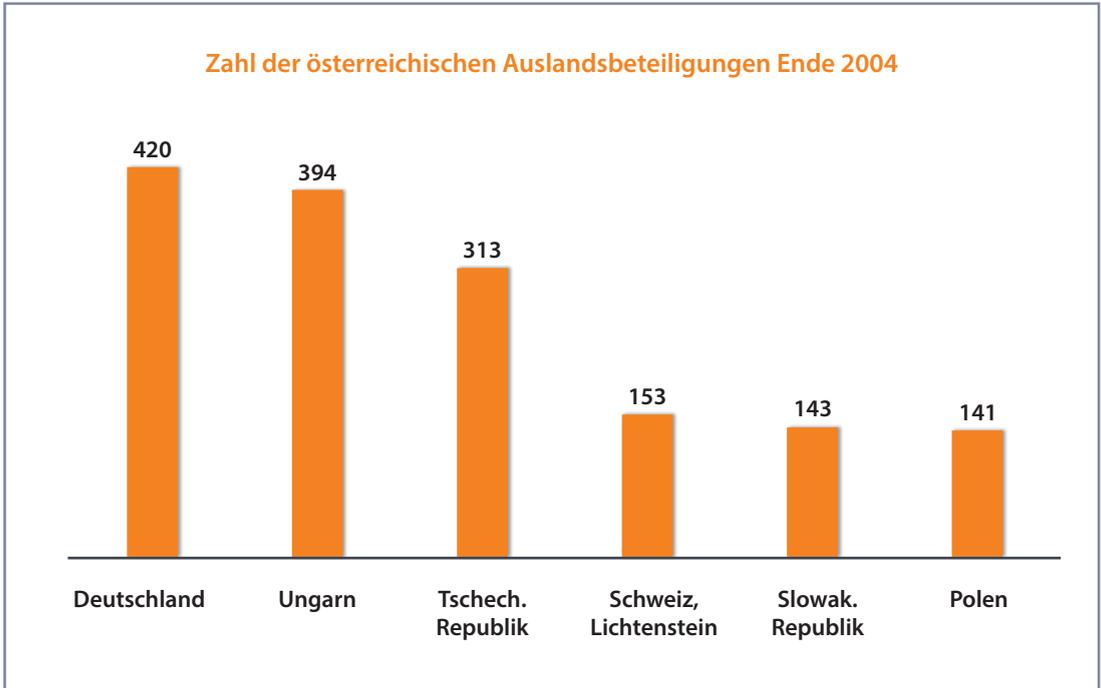
ÖFFNUNG

Aus niederösterreichischer Warte sind die Tschechoslowakei und Ungarn als die nächstgelegenen Staaten des sozialistischen Blocks von besonderem Interesse. In Ungarn schlug die Regierung in den späten 1960er-Jahren einen wirtschaftlichen Kurs ein, der das Konsumniveau hob, ohne die Produktivität zu steigern. Der sogenannte Gulaschkommunismus funktionierte leidlich, seine Kehrseite war eine hohe Auslandsverschuldung. Die Tschechoslowakei galt hingegen aus westlicher Sicht als schwächer, weil unzugänglicher Markt. Sie orientierte ihren Außenhandel an der Sowjetunion, die österreichischen Exporte stagnierten in den 1980er-Jahren. Im Unterschied zu Ungarn blieb dafür auch die Auslandsverschuldung niedrig.

Private Unternehmen aus Österreich fanden in Ungarn schon ein Betätigungsfeld, bevor sich das kommunistische Regime 1989 vergleichsweise reibungslos selbst demontierte. Mitte des Jahres gab es in Ungarn 82 Joint-Ventures mit westlicher Beteiligung, in der CSFR nur 28. Zuerst nach Ungarn, erst später auch in die Tschechoslowakei war ein häufiges Muster. Die Julius Meinl AG begann Anfang 1982 mit der ungarischen Handelskette Csemege zu kooperieren. Auf ein 1989 geschlossenes Joint Venture folgte schließlich die Komplettübernahme. Meinl war zu einem wichtigen Faktor im ungarischen Einzelhandel geworden. Dasselbe gelang dem Konzern etwas später in der Tschechoslowakei. Dem Management von Henkel Austria

diente das Osteuropaengagement als ein Mittel, um sich gegenüber der Zentrale des Düsseldorfer Chemiekonzerns zu positionieren. Auch Henkel begann die Expansion nach Ostmitteleuropa in Ungarn. Hier gründete der Konzern 1987 ein Produktions-Joint Venture, um am Nachholbedarf im Konsumgüterbereich mit Marken wie Persil und Fa teilzuhaben. Die Firmenzeitschrift endete einen Bericht über die Vertragsunterzeichnung in Budapest mit der Feststellung: „Zur k.u.k.-Monarchie gehörte bekanntlich nicht nur Ungarn. Und Prag ist ja gewiß auch eine sehr schöne Stadt...“

Die Tschechische Republik wurde in der Tat zum häufigen Zielland österreichischer Auslandsbeteiligungen (Abbildung 2). Wenn man von ihrer Zahl ausgeht, so stand der nördliche Nachbar 2004 laut dem Direktinvestitionsbericht der Österreichischen Nationalbank an dritter Stelle, hinter Ungarn und Deutschland. Ausgehend von den Beschäftigten lag Tschien sogar an zweiter Stelle. Die Ostöffnung resultierte insgesamt in einer beschleunigten Internationalisierung der österreichischen Unternehmen. Jahrzehntlang war Österreich primär selbst Zielland von ausländischen Direktinvestitionen gewesen. Nun stiegen auch die österreichischen Investitionen jenseits der Grenzen an. In allen ostmitteleuropäischen Staaten zählt Österreich dadurch zu den wichtigsten Herkunftsländern von Auslandskapital.

Quelle: Österreichische Nationalbank (2006): Direktinvestitionen 2004. Wien, 30.

INVESTITIONEN MIT GESCHICHTE

Um das ungemein rasche ‚Go East‘ österreichischer Unternehmen zu erklären, kann man sich zwar mit dem Hinweis begnügen, dass neue Märkte in Aussicht standen, die in der Nachbarschaft gelegen und dadurch gut zugänglich waren. Doch 1989 steht für den Beginn einer radikalen politischen und wirtschaftlichen Umwälzung der sozialistischen Gesellschaften. Dass solche Prozesse, die in alle Richtungen ausschlagen können, für ausländische Unternehmen ein stabiles Umfeld herstellen und nachhaltig Gewinne ermöglichen, ist keine ausgemachte Sache. Im Nachhinein wird man es gewusst haben.

Woher kam die nötige Zuversicht? Die Position des neutralen Österreichs als Drehscheibe im Ost-West-Handel sowie die damit einhergehenden politischen und wirtschaftlichen Kontakte sind als begünstigende Faktoren plausibel. Sie

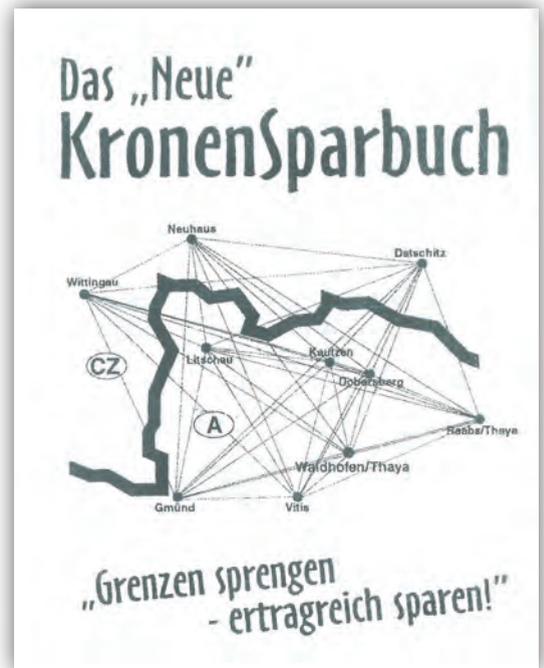
verweisen auf die Relevanz der historischen Einbettung unternehmerischen Handelns. „Die Menschen machen ihre eigene Geschichte, aber [...] unter unmittelbar vorgefundenen, gegebenen und überlieferten Umständen“, formulierte Karl Marx treffend. Das gilt ebenso für Menschen, die unternehmerische Strategien ent->> wickeln. Wenn österreichische Unternehmen sich für Investitionen in den ostmitteleuropäischen Ländern interessierten, standen ihnen Institutionen, Medien und Analysen zur Verfügung, die sich mit dieser Region befassten. Die Geschichte dieses Netzes aus Wissen und Kontakten reicht bis ins 19. Jahrhundert zurück. Auch Verkehrsinfrastrukturen, wirtschaftliche Spezialisierungen, Spuren gemeinsam beschrittener Entwicklungspfade – die Industrialisierung in einem ökonomisch stark auf sich selbst bezogenen Herrschaftsraum – sind überlieferte

Umstände gegenwärtigen unternehmerischen Handelns. Das Magazin Cashflow reagierte auf die Investitionen österreichischer Unternehmen in Ostmitteleuropa mit der Frage: „Zurück zur Monarchie?“ (1990/4)

Die Vergangenheit tritt uns an diesem Punkt auch als Projektionsfläche für nationale Mythen entgegen, die einen wichtigen Bestandteil des kollektiven Gedächtnisses bilden. Die Gesellschaft schöpft u.a. aus diesem Mythenreservoir, um Orientierung in der Gegenwart zu gewinnen. Im Fall der Ostöffnung zielt der unscharfe Bezug auf die Habsburgermonarchie oft darauf, eine kulturelle Gemeinsamkeit zu behaupten, die eine für Investitionen vorteilhafte Situation der Vertrautheit und des wechselseitigen Vertrauens verbürgt.

Das ist allerdings nicht der einzige Ansatzpunkt für Erinnerung und Erinnerungsgemeinschaften. Man kann das an einem für das Waldviertel und seine nördlichen Nachbarn relevanten Beispiel gut zeigen. Die Waldviertler Sparkasse nahm bereits 1991 Geschäfte in Tschechien auf. Sie erhielt als erste ausländische Bank eine Konzession und betrieb ein Filialnetz auf beiden Seiten der Grenze. Während die Wiener Großbanken von Hauptstadt zu Hauptstadt dachten, füllte die Waldviertler Sparkasse eine regionale Lücke, bis sie 2005 in Schwierigkeiten geriet. Unter viel Medienaufsehen wurde schließlich ihre Eigenständigkeit beendet und das Institut in den Machtbereich der Erste Bank integriert. Werner Pohnitzer, der frühere Direktor der Waldviertler Sparkasse, hat im Selbstverlag ein Buch veröffentlicht, in dem er die Geschichte der Expansion dieses Geldinstituts nach Tschechien und seine Rolle in diesem Rahmen erzählt. Der Prolog gibt die Stoßrichtung vor: „Eine Bankkonzession in Tschechien zu bekommen, ist das eine. Seinen Frieden mit der Geschichte zu machen, ist das andere. Aber es geht nur miteinander.“ Erinnernte Vergangenheit, Traditionen und Geschichte durchziehen – einander vielfach überkreuzend – das Buch: die Vertreibung der Deutschsprachigen aus Böhmen und Mähren;

die eigene Kindheit; die Sparkassentradition; die Region als „Heimat“, eine Vorstellung, in der einander Raum und Zeit zum emotionalisierten Bezugspunkt verdichten.

Das von der Waldviertler Sparkasse angebotene „Kronensparbuch“ und die Vernetzung des Wirtschaftens in den 1990er-Jahren.

Aus: Pohnitzer (2021). Frost und Blüte, 176.

„Kronensparbuch“ nabízený spořitelnou Waldviertler Sparkasse a vytváření obchodních sítí v 90. letech 20. století. Od: Pohnitzer (2021). Frost und Blüte, 176

BILANZ

In den ostmitteleuropäischen Gesellschaften zeitigte die Transformation von Plan zu Markt oder von Sozialismus zu Kapitalismus durchaus gemischte Resultate. Nachfolgestaaten der ehemaligen Sowjetunion wie Moldawien haben bis heute nicht mehr das Wirtschaftsniveau der späten 1980er-Jahre erreicht. Dasselbe gilt auch für die Ukraine – und traf bereits zu, bevor Russland sein militärisches Zerstörungswerk begonnen hat. Hingegen gehören Tschechien sowie die Slowakei und Polen zu jener Gruppe von Ländern, bei der auf den Schock tatsächlich die versprochene V-förmige Erholung folgte und die auch nach der Jahrtausendwende ein kräftiges Wachstum verzeichneten.

Wie sieht die Bilanz der Ostöffnung für Österreich aus? Das Bruttoinlandsprodukt stieg in den 1990er- und 2000er-Jahren stärker als im Durchschnitt der Europäischen Union. Gemäß Kalkulationen des Wirtschaftsforschers Fritz Breuss verdankte Österreich den neu zugänglichen Märkten Wachstumsimpulse, die im Zeitraum von 1989 bis 1997 einer Steigerung des realen BIP um 0,5 Prozent pro Jahr entsprachen. Aus österreichischer Perspektive ist somit eindeutig, dass die Öffnung der ehemals sozialistischen Länder einen volkswirtschaftlichen Nutzen brachte.

O OTEVŘENÍ VÝCHODNÍCH ZEMÍ A PŘEKONÁVÁNÍ HRANIC – HOSPODÁŘSKÉ A PODNIKATELSKÉ DĚJINY, 90. LÉTA 20. STOLETÍ

Oliver Kühschelm

Hovořit o „otevírání Východu“ patřilo v devadesátých letech v rakouských médiích, která se věnovala dramatickým hospodářským změnám v bývalých socialistických zemích, k dobrému tónu. Mluvit o otevírání Východu je však v rámci německy mluvících zemí rakouskou zvláštností. V německých nebo švýcarských médiích se tento termín téměř nepoužíval, nebo pouze tehdy, když informovala o tom, jaký vliv má transformace ve východní a střední Evropě na Rakousko.

Pokud jde o Československo, působí toto označení – ve smyslu zeměpisném – nepatřičně, respektive zachovává geopolitické zařazení, z něhož se Československo chtělo rozhodně vymanit. Pokud se v Rakousku mluví o „Východě“, často v tom rezonuje jistá blahosklonnost, očekávání civilizační nadřazenosti, z níž chtěla již habsburská monarchie vyvodit své poslání. To se střetává s konstelací konkurence a rovnocennosti, která charakterizovala vztahy zejména

mezi průmyslově vysoce rozvinutými Čechami a Dolním Rakouskem/Vídni i v závěrečné fázi habsburské monarchie a opakovaně nabývala podoby velkého nepřátelství.

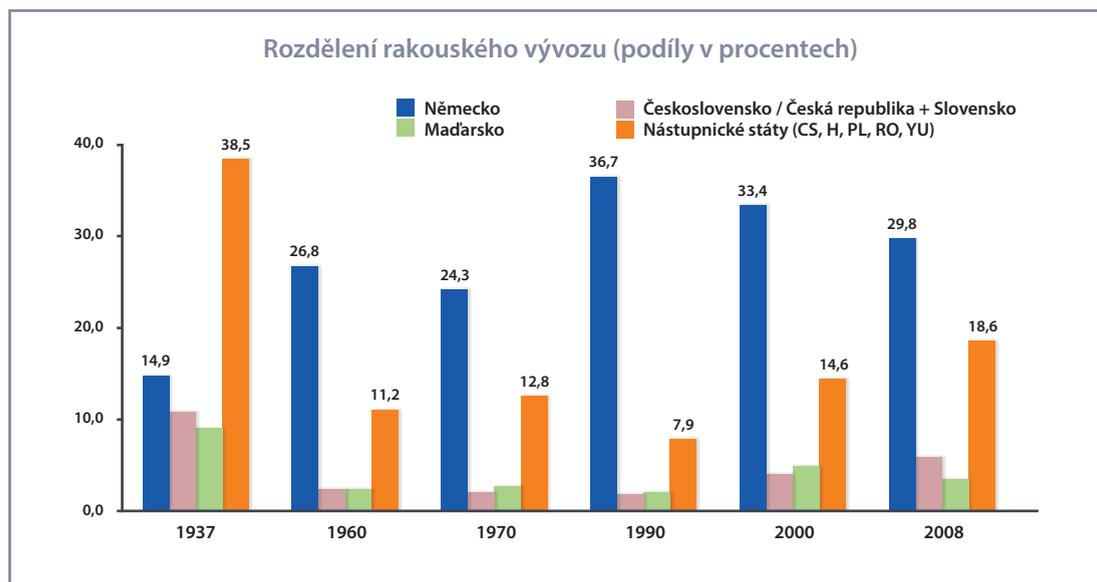
V regionu, kterého se tato brožura týká, se proto myšlenka otevření nespojuje ani tak s „Východem“, jako spíše se zkušeností z pohraničí, se

silným vnímáním administrativně odůvodněné linie v krajině, která byla během studené války povýšena na téměř nepřekonatelnou fyzickou bariéru. Ve Waldviertelu se spíše hovoří o otevření hranic a přeshraničních aktivitách. Do této tradice patří i projekt, na jehož základě vznikla tato brožura.

VÝCHODNÍ OBCHOD

„Otevírání Východu“ předcházela desetiletí „obchodování s Východem“. Jeho ekonomický význam je patrný ze vzestupů a poklesů podílů na zahraničním obchodu těch států, jejichž území se částečně nebo zcela rozkládalo na území bývalé habsburské monarchie: Československa, Maďarska, Polska, Rumunska a Jugoslávie (obrázek 1). Pro Rakousko v době první rakouské republiky patřily tyto státy stále ještě k nejdůležitějším obchodním partnerům. Tím největším bylo i v té době Německo. Československo a Maďarsko se však jako cílové území rakouského

vývozu přiblížily Německé říši (a Itálii). Ve druhé polovině 40. let, kdy zničené a okupované Německo ztratilo dočasně svou roli v mezinárodním obchodu, nabyla orientace na odbytový trh východní a střední Evropy pro Rakousko nového významu. Studená válka znemožnila perspektivu ekonomicky integrovaného „Podunají“. Když však nastala fáze „mírového soužití“, obchodní vztahy s nyní již socialistickými zeměmi opět rostly - jako „obchod s Východem“, který zásadně nezpochyboval existenci oddělených světů.

Zdroj: Butschek, Felix (2011). *Österreichische Wirtschaftsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart (Rakouské hospodářské dějiny od starověku po současnost)*, Wien/Köln/Weimar, (Viedeň/Kolín nad Rýnem/Výmar), 399, 402.

Hospodářské zpravodajství často představovalo obchodníky s Východem jako skupinu nebojácných lidí, kteří si v hospodě vyměňovali své zkušenosti a věnovali se záhadným obchodům. Příslušný článek na titulní straně časopisu Trend popsal tyto snahy a přísliby velmi rozporuplně: „Rozhovory v kójích v hliněné barvě pod holými neonovými zářivkami, bizarní protokol, přetékající popelníky a vlažná minerálka - to stojí na počátku obchodu s Východem. Potřásání rukou a kaviár, housle a vodka z velkých sklenic, Kalinka, povídkové taštičky a dámská společnost - to je to, co se podává na konci, když se podepíše

velká smlouva.“ (Trend 1976/5, 67)

V sedmdesátých letech byl obchod s Východem financován úvěry, jeho nárůst se prudce zpomalil začátkem osmdesátých let, kdy USA přešly na drastickou politiku vysokých úrokových sazeb. V Rakousku podíl vývozu do východní a střední Evropy opět poklesl. V roce 1990 směřovaly více než dvě třetiny rakouského vývozu do Německa, ale pouze osm procent do „nástupnických států“ habsburské monarchie. V tomto bodě se však karta obrátila.

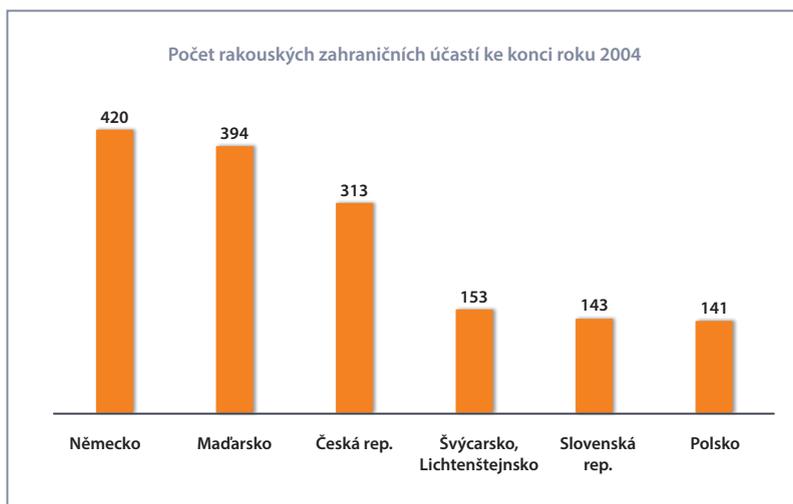
OTEVŘENÍ

Z dolnorakouského pohledu je nejzajímavější zejména Československo a Maďarsko jako nejbližší státy socialistického bloku. V Maďarsku přijala vláda koncem šedesátých let 20. století ekonomický kurz, který zvýšil úroveň spotřeby, aniž by se zvýšila produktivita. Takzvaný gulášový komunismus fungoval celkem dobře, ale jeho nevýhodou bylo vysoké zahraniční zadlužení. Naopak Československo bylo Západem považováno za slabý trh, protože byl nedostupný. Jeho zahraniční obchod se orientoval na Sovětský svaz a rakouský export v 80. letech stagnoval. Na rozdíl od Maďarska zůstalo proto také zahraniční zadlužení nízké.

Soukromé rakouské společnosti našly v Maďarsku své pole působnosti ještě předtím, než se komunistický režim v roce 1989 poměrně bezproblémově sám rozpadl. V polovině tohoto roku existovalo v Maďarsku 82 společných podniků se západní účastí, zatímco v ČSFR jich bylo pouze 28. Nejprve se tedy podnikatelé obraceli do Maďarska a teprve později i do Československa, to byl častý jev. Společnost Julius Meinl AG začala začátkem roku 1982 spolupracovat s maďarským obchodním řetězcem Csemege. Po společném podniku uzavřeném v roce 1989 následovalo úplné převzetí. Společnost Meinl se stala významným faktorem v maďarském maloobchodě. Totéž se tomuto koncernu podařilo o něco

později v Československu. Pro management společnosti Henkel Austria sloužilo působení ve východní Evropě jako prostředek k získání pozice vůči centrále düsseldorfského chemického koncernu. Také společnost Henkel zahájila expanzi do východní a střední Evropy v Maďarsku. V roce 1987 zde společnost založila společný výrobní podnik, aby se spolu se značkami Persil a Fa podílela na uspokojení poptávky v odvětví spotřebního zboží. Firemní časopis zakončil zprávu o podpisu smlouvy v Budapešti konstatováním: „Jak je známo, součástí rakousko-uherské monarchie nebylo pouze Maďarsko. A Praha je jistě také velmi krásné město...“

Česká republika se skutečně stala častým cílem rakouských zahraničních investic (obrázek 2). Podle zprávy Rakouské národní banky o přímých investicích se severní soused v roce 2004 umístil na třetím místě za Maďarskem a Německem. Podle počtu zaměstnanců se Česká republika umístila dokonce na druhém místě. Otevření Východu vedlo celkově ke zrychlené internacionalizaci rakouských podniků. Rakousko bylo po desetiletí samo primárně cílem přímých zahraničních investic. Nyní se zvýšily i rakouské investice za hranicemi. Rakousko se tím stalo jednou z nejvýznamnějších zemí původu zahraničního kapitálu ve všech státech východní a střední Evropy.

Zdroj: Rakouská národní banka (2006): Přímé investice 2004. Vídeň, 30. září 2004.

INVESTICE S HISTORIÍ

Pro vysvětlení mimořádně rychlého „Go East“ rakouských společností se sice lze spokojit s odkazem na skutečnost, že se objevily nové trhy, které byly v sousedství, a tím byly tedy snadno dostupné. Rok 1989 je však počátkem radikálního politického a ekonomického převratu v socialistických společnostech. Není ovšem samozřejmostí, že tyto procesy, které se mohou rozbíhat všemi směry, vytvářejí stabilní prostředí pro zahraniční společnosti a umožňují trvalé zisky. Zpětně to bylo pravděpodobně zřejmé.

Odkud se vzala potřebná důvěra? Pozice neutrálního Rakouska jako platformy obchodu mezi Východem a Západem a s tím související politické a hospodářské kontakty představují logické zvýhodňující faktory. Poukazují na význam historického zakotvení podnikatelského jednání. „Lidé tvoří své vlastní příběhy, ale [...] za stávajících, daných, jim předaných okolností,“ formuloval výstižně Karel Marx. To platí i pro lidi, kteří vyvíjejí podnikatelské strategie. Když se rakouské společnosti zajímaly o investice v zemích střední a východní Evropy, měly k dispozici instituce, média a analýzy, které se těmito oblastmi zabývaly. Historie této sítě znalostí a kontaktů sahá až do 19. století. Dopravní infrastruktury, ekonomické specializace, stopy společně absolvovaných cest vývoje - industrializace v ekonomicky silném

autonomním prostředí – i to jsou převzaté podmínky současného podnikatelského jednání. Časopis Cashflow reagoval na investice rakouských podniků ve východní a střední Evropě otázkou: „Zpět do monarchie?“ (1990/4).

V tomto bodě se setkáváme s minulostí také jako s projekční plochou pro národní mýty, které tvoří důležitou součást kolektivní paměti. Společnost čerpá z této zásobárny mýtů mimo jiné i proto, aby se orientovala v současnosti. V případě otevírání se Východu je často cílem nepřímého odkazu na habsburskou monarchii hájení kulturní pospolitosti, která evokuje pocit něčeho známého a vzájemné důvěry, jakožto výhodné situace pro investice.

To však není jediným výchozím bodem pro vzpomínku a společenství vzpomínek. To lze dobře ilustrovat na příkladu, který se týká oblasti Waldviertel a jejích severních sousedů. Waldviertler Sparkasse začala v České republice podnikat již v roce 1991. Byla první zahraniční bankou, která získala licenci a provozovala síť poboček na obou stranách hranice. Zatímco velké vídeňské banky měly pole působnosti jen v hlavních městech, Waldviertler Sparkasse zaplnila regionální mezeru do doby, než se v roce 2005 dostala do potíží. Za velké pozornosti médií byla nakonec ukonče-

na její nezávislost a instituce byla začleněna do sféry vlivu Erste Bank. Werner Pohnitzer, bývalý ředitel Waldviertler Sparkasse, vydal vlastním nákladem knihu, v níž vypráví o historii expanze této finanční instituce do České republiky a o své roli v ní. V prologu uvádí strategický směr: „Získat bankovní licenci v České republice je jedna věc. Další je smíření se s historií. Ale to lze učinit pouze společně.“ Vzpomínky na minulost, tradice a dějiny procházejí celou knihou a často se vzájemně kříží: vyhnání německy mluvícího obyvatelstva z Čech a Moravy, vlastní dětství, tradice spořitelny, region jako „domov“, představa, v níž se prostor a čas zhušťují do emocionalizovaného výchozího bodu.

NÖN Niederösterreichische Nachrichten, Gmünd 1990

BILANCE

Ve východoevropských společnostech měla transformace od plánovaného k tržnímu hospodářství nebo od socialismu ke kapitalismu velmi různorodé výsledky. Nástupnické státy bývalého Sovětského svazu, např. Moldavsko, nedosáhly dodnes ekonomické úrovně konce 80. let. Totéž platí pro Ukrajinu - a platilo to i předtím, než Rusko začalo s ničivou vojenskou invazí. Naopak Česká republika, stejně jako Slovensko a Polsko patří do skupiny zemí, kde po šoku skutečně následovalo slibované oživení ve tvaru písmene V a které po přelomu tisíciletí rovněž zaznamenaly silný růst.

Jaká je bilance otevření Východu pro Rakousko? Hrubý domácí produkt vzrostl v 90. letech a letech po roce 2000 výrazněji než průměr Evropské unie. Podle výpočtů ekonomického vědce Fritze Breusse vděčí Rakousko za růstové impulsy nově zpřístupněným trhům, což v období 1989-1997 odpovídalo růstu reálného HDP o 0,5 % ročně. Z rakouského pohledu je tedy zřejmé, že otevření bývalých socialistických zemí přineslo národohospodářské výhody.

Literaturhinweise Literatura

Breuss, Fritz (2012). EU-Mitgliedschaft Österreichs. Eine Evaluierung in Zeiten der Krise.

(<http://www.wifo.ac.at/www/pubid/45578>).

Ghodsee, Kristen/Mitchell Orenstein (2021). Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions. New York 2021.

Grübler, Julia (2020). „Der Osten“ und „wir“. Österreichs wirtschaftliche Verflechtung mit Osteuropa seit 1989.

In: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 86. 251–264.

Pohnitzer, Werner (2021). Frost & Blüte. Wandel an der Grenze. Waidhofen/Thaya.

Ther, Philipp (2019). Das andere Ende der Geschichte: über die Große Transformation. Berlin.

DIE TSCHECHISCH-(SLOWAKISCHE) WIRTSCHAFT VOR, WÄHREND UND NACH DER TRANSFORMATION

Zbyněk Sturz

Durch den zeitlichen Abstand von dreißig Jahren wird die jüngste Vergangenheit langsam zur Geschichte. In Mitteleuropa sind in diesem Fall das Jahr 1989, der Zusammenbruch der sowjetischen Satellitenstaaten sowie die Samtene Revolution in der Tschechoslowakei ein eindeutiger Meilenstein. Die darauffolgende Demokratisierung und Liberalisierung wirkte sich jedoch nicht nur auf Politik, Kultur oder das gesellschaftliche Klima aus – sie spiegelte sich auch spürbar in Form der „neuen“ Wirtschaft wider.

Die tschechoslowakische Wirtschaft zwischen 1948 und 1989 war, wie in allen anderen totalitären Systemen, eng mit dem herrschenden Establishment verbunden. Das kommunistische Regime stellte in Übereinstimmung mit der marxistischen Philosophie, beziehungsweise Ideologie, in erster Reihe die Interessen der Gesellschaft über die Interessen des Individuums. Das kollektive Eigentum von landwirtschaftlichen Flächen und Produktionsmitteln, beschleunigt durch die Verstaatlichungswellen im Jahr 1945, wurde so zur Grundlage des Eigentumsrechts. Ähnlich wie in den anderen Ostblockländern hatte sich die Zentralplanung, die die wirtschaftlichen Grundprinzipien von Angebot und Nachfrage ignorierte, durchgesetzt. Auch Dank des historischen Erbes, schon aus der Zeit der k.u.k. Monarchie, wurde das tschechoslowakische BIP mit einem Anteil von knapp 60 Prozent von der Industrie dominiert, die sich unter dem Einfluss des laufenden Kalten Krieges überwiegend auf Schwerindustrie

wie Metallurgie, Maschinenbau und militärische Produktion konzentrierte. Die restlichen 40 Prozent verteilten sich nahezu gleichmäßig auf die Land- und Forstwirtschaft und den Dienstleistungssektor. Die Produktion von Verbrauchsgütern konnte jedoch die Bedürfnisse der Bevölkerung nicht abdecken, die Nachfrage überstieg das Angebot bei Weitem, und leere Regale, endlose Wartelisten oder Verkäufe unter dem Ladentisch (Verstecken von Waren für Freunde oder Bekannte) waren eine gängige Praxis des Einzelhandels. Da die staatliche Kontrolle der Preise die nötige Korrektur verhinderte, blühte der Schwarzmarkt und die Korruption florierte. Neben einheitlich festgelegten Preisen wurden auch die Gehälter fixiert; sie waren quer durch alle Berufe gänzlich egalitär waren. Die Kriminalisierung des sogenannten Schmarotzertums legitimierte die Arbeitspflicht, die durch Stempeln in den Personalausweisen aufgezwungen wurde. Die tschechoslowakische Krone war gegenüber Fremdwährungen nicht konvertierbar, was zur monetären, und damit auch wirtschaftlichen Isolation beitrug.

Zu liberalisierenden, strukturellen Veränderungen kam es daher in Folge Gorbatschows Perestroika bereits im Verlauf des achten Fünfjahresplans (1986–1990). Ab April 1987 waren Kleinbetriebe im Bereich des Handwerksgewerbes erlaubt. Die Ausweitung der sogenannten angegliederten Produktion der Landwirtschaftlichen Genossenschaften (JZD) – mit dem Ziel einer effizienten Nutzung der Humanressourcen

während der Zeit der Vegetationsruhe – über die Landwirtschaft und Lebensmittelindustrie hinaus öffnete die Tür für die ersten Boten des Kapitalismus. Die Entscheidungsbefugnisse wurden von den zentralen nationalen Unternehmen auf eine niedrigere Organisationsebene, sogenannte staatliche Betriebe, verlagert. Die Modernisierung, Umstrukturierung, internationale Zusammenarbeit und ein höheres Maß an Autonomie sollten die strauchelnde sozialistische Wirtschaft wiederbeleben. Kein Wunder, denn während im Jahr 1938 das tschechoslowakische und das österreichische Bruttoinlandsprodukt fast denselben Wert aufgewiesen hatte (geschätzt auf \$1.800,-), produzierte Österreich im Jahr 1990 (\$19.200,-) im Vergleich zur Tschechoslowakei (\$3.100,-) sechsmal mehr Waren und Dienstleistungen.

Der November 1989 sollte unter anderem ein willkommener Katalysator für die bereits laufenden Systemveränderungen sein. Priorität des Transformationsprozesses war die Einführung des privaten Unternehmertums am freien Markt. Der damalige Finanzminister (und spätere Präsident) Václav Klaus setzte die „Schocktherapie“ mit Betonung auf Schnelligkeit durch. Eine der ersten Phasen war die sogenannte kleine Privatisierung, bei der ab Januar 1991 bestimmte Einzelhandels- und Dienstleistungsbetriebe versteigert wurden. Die Privatisierung der mittleren und größeren Unternehmen, insbesondere im Bereich der Industrie, wurde durch das neu gegründete Privatisierungsministerium sichergestellt. Eine besondere Methode, das Staatseigentum in die Hände neuer Eigentümer zu überführen, war die Kuponprivatisierung, bei der die Bürger Voucher mit einer bestimmten Anzahl an Gutscheinen erhielten, die sie dann gegen Eigentumsanteile an ausgewählten Fonds oder Unternehmen eintauschten. Die tschechoslowakische Wirtschaft wurde auch für ausländische Investoren und globale Märkte geöffnet. Beide erwähnten Trends spiegelten sich in der Dynamik der Industrie wider, insbesondere in der früher politisch bevorzugten Textil- und Rüstungsindustrie. Die nach dem November 1989 herrschende

Regierungsriege bemühte sich verstärkt auch um die Wiedergutmachung einiger kommunistischer Ungerechtigkeiten, und zwar durch die Rückgabe von verstaatlichtem oder beschlagnahmtem Eigentum. Eines der Begleitphänomene der wirtschaftlichen Transformation war aufgrund unzureichender Kontrollmechanismen auch die spezifische Eigentumskriminalität. Dazu gehört zum Beispiel die sog. finanzielle „Aushöhlung“, bei der das Management eines zuvor prosperierenden Unternehmens durch absichtlich unvorteilhafte Aufträge das Eigentum an andere Unternehmen umleitete, die sich im Besitz von Scheinpersonen (sogenannten weißen Pferden) befanden. So ähnlich wie vor der Revolution entstanden auch hier inoffizielle Verbindungen zwischen Wirtschaft (sogenannten Paten) und Politikern.

Trotz aller Mängel lässt sich der Übergang von der zentralen Planwirtschaft zu einer Marktwirtschaft überwiegend positiv bewerten: Von der Belebung des Privatsektors profitieren Unternehmer und auch Verbraucher, Tschechien kann sich einer modernen dienstleistungsorientierten Wirtschaft mit niedriger Arbeitslosenquote erfreuen, und neben der Wiederauferstehung traditioneller Marken entwickeln sich hier erfolgreich völlig neue Unternehmen, ja ganze Branchen. Zu den negativen Aspekten gehören vor allem Korruption, Klientelismus, Verschwendung oder Missbrauch öffentlicher Ressourcen, Vertiefung der Unterschiede zwischen Zentrum und Peripherie; ein bitterer Nachgeschmack bleibt bei einem Teil der Bevölkerung, der sogenannten mittellosen Klasse, die etwa 18 Prozent der Bevölkerung ausmacht.

BESONDERHEITEN VON SÜDMÄHREN

Im Gegensatz zum Rest des tschechischen Staates war Südmähren immer überwiegend eine Agrarregion. Die Hinwendung zum Liberalismus zerstörte die protektionistischen Barrieren der bis dahin begünstigten Selbstversorgung mit Nahrungsmitteln, die durch die unsichtbare Hand des Marktes ersetzt werden sollte. Zusammen mit der Rückgabe des Eigentums an die von den Kommunisten verfolgten Bauern (den sogenannten Kulaken) gab es turbulente Veränderungen in der Struktur des Bodenfonds, und in geringerem Maße auch in der Landschaft selbst (Wiederherstellung von Rainen und Feldholzinseln). Gemeinschaftliche landwirtschaftliche Genossenschaften mussten in Handelsunternehmen umgewandelt werden, und neben landwirtschaftlichen Familienbetrieben entstanden neue Formen der Landwirtschaft, wie ökologische Landwirtschaft und Agrotourismus. Die andere Seite der Medaille war die Schließung großer Verarbeitungsbetriebe und Massenentlassungen, die mit erheblichen sozialen Auswirkungen verbunden waren.

Ein Teil der freien Humanressourcen versuchte sein Glück jenseits der offenen Grenzen. Das Hindernis in Form von Sprachbarrieren schränkte jedoch die Chancen auf eine Beschäftigung auf dem Arbeitsmarkt erheblich ein und begünstigte eher weniger qualifizierte Positionen. Die angebotene Vergütung war jedoch deutlich höher als in der Tschechoslowakei/Tschechien und war ein wichtiger motivierender Baustein für den Aufbau der Zusammenarbeit. Südmährische Arbeiter hingegen konnten mit dem Preisniveau punkten, das aufgrund der niedrigeren Lebenshaltungskosten für niederösterreichische Kunden sehr attraktiv war. Die Erfahrung mit den sozialistischen Bedingungen, wo oft etwas fehlte, stärkte die Fähigkeit zu improvisieren und sich zu arrangieren.

Diese einzigartige Mischung an Eigenschaften zog wiederum unternehmenstüchtige Investoren und auch verschiedene Abenteurer an.

Werbung für eine Diskothek in Nova Bystřice (Neubistritz)

Reklama na diskotéku v Nové Bystřici

© Sammlung Thomas Samhaber

Neben dem Zufluss an Devisenkapital und der Gründung von Auslandsniederlassungen oder gemeinsamen Projekten strömten auch mehr Kunden mit höherer Kaufkraft nach Südmähren. Dadurch konnte ein beträchtlicher Teil der Arbeitskräfte auf natürliche Weise von den früher künstlich am Leben erhaltenen landwirtschaftlichen Genossenschaften und Fabriken in den Dienstleistungssektor wechseln, was sich am Anfang der 90er Jahre vor allem in den anliegenden Grenzgebieten zeigte, wo Nachtclubs und Casinos wie Pilze aus dem Boden schossen.

Anfängliches Misstrauen und Animositäten wurden bald von kultureller Nähe abgelöst, und heute fahren Südmährer nach Österreich und umgekehrt, nicht nur um Ausflüge zu machen oder einzukaufen, sondern auch, um Kollegen, Bekannte und Freunde zu treffen.

ČESKO(-SLOVENSKÁ) EKONOMIKA PŘED, BĚHEM A PO TRANSFORMACI

Zbyněk Sturz

S odstupem třiceti let se z nedávné minulosti pomaličku stává historie. Ve střední Evropě je v tomto případě jasným milníkem rok 1989 a zhroucení sovětských satelitů, včetně sametové revoluce v Československu. Následná demokratizace a liberalizace však nezasáhla pouze politiku, kulturu či společenské klima – citelně se promítla i do podoby „nové“ ekonomiky.

Československé hospodářství mezi lety 1948–1989 bylo, jako ve všech ostatních totalitních systémech, úzce propojeno s vládnoucím establishmentem. Komunistický režim v souladu s marxistickou filosofií, respektive ideologií, v první řadě prosazoval zájmy společnosti nad zájmy jednotlivce. Kolektivní vlastnictví zemědělské půdy i výrobních prostředků, urychlené vlnami znárodnění z roku 1945, se tak stalo základním majetkoprávním východiskem. Podobně jako v ostatních zemích východního bloku se prosadilo centrální plánování ignorující základní ekonomické principy nabídky a poptávky. I díky historickému dědictví už z dob c. a k. monarchie dominoval československému HDP z necelých 60% průmysl, jež se pod vlivem probíhající studené války orientoval převážně na těžká odvětví jako hutnictví, strojírenství a vojenskou výrobu. Zbývajících 40% bylo takřka rovnoměrně rozděleno mezi zemědělství a lesnictví a sektor služeb. Produkce spotřebního zboží však nedokázala naplnit potřeby obyvatelstva, poptávka drtivě převyšovala nabídku, a prázdné regály, nekonečné pořadníky či popultový prodej (schovávání zboží pro přátele či známé) byly běžnou realitou maloobchodu. Protože státní regulace cen bránily potřebné korekci, bujel černý trh a kvetla korupce. Vedle jednotně stanovených cen byly pevně ukotveny i příjmy, které byly napříč profesemi značně ro-

vnostářské. Kriminalizace tzv. příživnictví legitimovala pracovní povinnost vynucovanou razítky v občanských průkazech. Vůči zahraničním měnám byla československá koruna nekonvertibilní, což přispívalo k monetární, a tím pádem i ekonomické, izolaci.

K liberalizačním strukturálním změnám proto, v návaznosti na Gorbačovovu perestrojku, docházelo už v průběhu osmé pětiletky (1986–1990). Od dubna 1987 bylo povoleno drobné podnikání na poli řemeslných živností. Rozšíření tzv. přidružené výroby JZD (s cílem efektivního využití lidských zdrojů v době vegetačního klidu) mimo zemědělství a potravinářství otevřelo dveře prvním vlašťovkám kapitalismu. Rozhodovací pravomoci byly přesouvány z centrálních národních podniků na nižší organizační úroveň, tzv. státní podniky. Modernizace, restrukturalizace, mezinárodní kooperace a vyšší míra samostatnosti měly oživit klopýtající socialistické hospodářství. Není divu, zatímco k roku 1938 byl československý a rakouský hrubý domácí produkt téměř shodný (odhadem \$1.800,-), k roku 1990 vytvořilo Rakousko (\$19.200,-) oproti ČSFR (\$3.100,-) 6x více statků a služeb.

Listopad 1989 měl být mimo jiné vítaným katalyzátorem již probíhajících systémových změn. Prioritou transformačního procesu bylo zavedení soukromého podnikání na svobodném trhu. Tehdejší ministr financí (a pozdější prezident) Václav Klaus prosazoval tzv. šokovou terapii s důrazem na rychlost. Jednou z prvních etap byla tzv. malá privatizace, v níž se od ledna 1991 dražily konkrétní provozovny maloobchodu a služeb. Privatizaci středních a větších podniků, především v oblasti průmyslu, zajišťovalo nově zřízené ministerstvo privatizace. Zvláštní

metodou převodu státního majetku do rukou nových vlastníků byla kuponová privatizace, při níž občané obdrželi zvláštní knížky s určitým počtem poukazů, které pak směňovali za vlastnické podíly ve zvolených fondech či firmách. Československá ekonomika se také otvírala zahraničním investorům a globálním trhům. Oba zmiňované trendy se promítly do dynamiky uvnitř průmyslu, především v oboru dříve politicky preferovaného textilnictví a zbrojní výroby. Polistopadová garnitura rovněž usilovala o odčinění některých komunistických křivd skrze restituce znárodněného či zabaveného majetku. Jedním z průvodních jevů hospodářské transformace byla kvůli nedostatečným kontrolním mechanismům i specifická majetková kriminalita. Patří k ní např. tunelování, kdy management dříve prosperující společnosti odváděl prostřednictvím záměrně nevhodných zakázek majetky

do jiných firem vlastněných nastrčenými osobami (tzv. bílí koně). Podobně jako před revolucí tu vznikaly i neoficiální vazby mezi businesssem (tzv. kmotři) a politiky.

Přese všechny nedostatky lze přechod z centrálně plánovaného hospodářství na tržní hodnotit vesměs kladně: z oživení soukromého sektoru profitují podnikatelé i spotřebitelé, Česká republika se může těšit z moderní ekonomiky orientované na služby s nízkou mírou nezaměstnanosti a vedle vzkříšení tradičních značek se tu úspěšně rozvíjejí zcela nové společnosti, ba celá odvětví. K negativním aspektům patří především korupce, klientelismus, plýtvání či zneužívání veřejných zdrojů, prohlubování rozdílů mezi centrem a periferiemi či hořká pachuť u části populace, tzv. strádající třídy, která tvoří zhruba 18% populace.

SPECIFIKA JIŽNÍ MORAVY

Na rozdíl od zbytku českých zemí byla jižní Morava vždy převážně agrárním regionem. Příklon k liberalismu bural protekcionistické hráze doposud protěžované potravinové soběstačnosti, kterou měla nahradit neviditelná ruka trhu. Spolu s restitucí majetku komunisty perzekuovaných zemědělců (tzv. kulaků) tak docházelo k turbulentním změnám struktury půdního fondu, v menší míře i samotné krajiny (obnova mezí a remízků). Jednotná zemědělská družstva se musela přeměnit na obchodní společnosti a vedle rodinných farem se začaly objevovat i nové formy zemědělství jako ekozemědělství či agroturistika. Druhou stranou mince bylo rušení velkých zpracovatelských podniků a masové propouštění spojené s nezanedbatelnými sociálními dopady.

Část uvolněných lidských zdrojů hledala štěstí za právě otevřenými hranicemi. Hendikep v podobě jazykové bariéry však výrazně limitoval šance na uplatnění na pracovním trhu a protěžoval spíše méně kvalifikované pozice. Nabízená odměna však byla výrazně vyšší než v ČSFR/ČR a byla významnou motivační složkou budované

spolupráce. Jihomoravští pracovníci naopak mohli soupeřit cenou, která byla vlivem nižších životních nákladů pro dolnorakouské odběratele velmi atraktivní. Zkušenost ze socialistického prostředí, kde často něco chybělo, tříbila schopnost improvizovat a poradit si.

Tento jedinečný koktejl charakteristik zase lákal podnikavé investory i rozličné dobrodruhy. Vedle přílivu valutového kapitálu a vzniku zahraničních poboček či společných projektů na jižní Moravu proudilo i více zákazníků s vyšší kupní silou. Nemalá část pracovních sil se díky tomu mohla přirozeně přesunout z dříve uměle vydržovaných zemědělských družstev a továren do sektoru služeb, což se na počátku 90. let se to projevovalo především v přilehlém pohraničí, kde rostly noční kluby a kasina jako houby po dešti.

Počáteční nedůvěru a animosity brzy vytěsnila kulturní blízkost a dnes jezdí Jihomoravané do Rakous a naopak nejen na výlety či za nákupy, ale i za kolegy, známými a přáteli.

GEBAUTES – **MONUMENTE GRENZ-ÜBERSCHREITENDEN WIRTSCHAFTENS** **STAVBY - MONUMENTY PŘESHraniČNÍHO HOSPODAŘENÍ**

Gründung und „Spatenstich“ des ersten grenzüberschreitenden Wirtschaftsparks Europas in Gmünd
 Založení a „slavnostní položení základního kamene“ prvního přeshraničního obchodního parku Evropy
 v Gmündu a Českých Velenicích, (c) ACCESS Wirtschaftspark

NBG: von Beginn an im ACCESS Wirtschaftspark. Vom kleinen Spin-Off zu einem der führenden Firmen Europas im Bereich Glasfasertechnik.

NBG: od samého začátku v ACCESS Business Parku.
 skleněná optická vlákna: od malé spin-off firmy ke globálně působící společnosti

Das 1991 eröffnete Stop & Shop "Geschäft im „Niemandland“ beim Grenzübergang Kleinhaugsdorf/Hatě wuchs sich zum Einkaufszentrum aus. Eröffnet wurde die „Exalibur-City“ im September 1994

Obchod Stop & Shop v „zemi nikoho“ na hraničním přechodu Kleinhaugsdorf/Hatě, který byl otevřen v roce 1991, se rozrostl na nákupní centrum. „Exalibur-City“ byl otevřen v září 1994; (c) Excalibur-City

Sonnentor ließ sich 1992 in Čejkovice nieder. Oben die erworbene Mühle in der Zeit des Umbaus 1994 und darunter in renoviertem Zustand 1997.

Sonnentor se v Čejkovicích usadil v roce 1992. Nad mlýnem získaným při rekonstrukci v roce 1994 a vpravo ve zrekonstruovaném stavu v roce 1997. © Sonnentor

Schon kurz nach 1989 lässt Firma Pollmann in Tschechien verschiedene Einzelteile fertigen und baut schließlich ein eigenes Produktionswerk auf.

Krátce po roce 1989 nechal Pollmann vyrábět díly v České republice a nakonec založil vlastní výrobní závod.

DIE ARGE GRENZNUTZEN. ZUR GESCHICHTE EINER REGIONALEN INITIATIVE

Oliver Kühschelm

1991 wurde die „ARGE Grenznutzen“ in Gmünd gegründet. Der Name war ein kluges Wortspiel. Er verwendete ein Konzept der Ökonomie, um präzise die Problemstellung des nördlichen Waldviertels anzusprechen. Die Herausforderung bestand darin, die geographische Lage an der Staatsgrenze unter den neuen Bedingungen in einen Vorteil zu verwandeln, aus ihr also wirtschaftlichen Nutzen zu ziehen.

Der Gründung der ARGE gingen Überlegungen voraus, die diesen Nutzen weder auf den Unternehmensgewinn noch auf den Vorteil Österreichs verengten. Die Initiatoren waren Bernhard Schneider, der im Waldviertel Arbeitsmarkt- und Regionalberatung betrieb, und Vladimír Špidla, der spätere Premierminister der Tschechischen Republik und EU-Kommissar, der damals das Arbeitsamt in Jindřichův Hradec leitete. Die ARGE Grenznutzen entstand somit am Schnittpunkt von Arbeitsmarktpolitik und Wirtschaftsförderung.

Die Funktion des Obmanns im neuen Verein übernahm Špidla. Die ARGE Grenznutzen erhielt außerdem ein tschechisches Pendant, das den Namen Společný prospěch [gemeinsamer Nutzen] trug und als deren Obmann Petr Hudler, der Bürgermeister von Jindřichův Hradec, fungierte. Die Tätigkeit dieser Organisationen sollte zu einer Steigerung und Angleichung der Wohlstandsniveaus beitragen. Auf beiden Seiten der Grenze sollten Vorteile der Zusammenarbeit erkennbar sein – und nicht die Nachteile einer vor allem über billige Löhne geführten Konkurrenz.

Die ARGE Grenznutzen unterstützte die Verdichtung wirtschaftlicher Kontakte, indem sie regionale Unternehmer bei der Anbahnung von Geschäften und Investitionen im Nachbarland beriet. Nachdem mehrere Jahrzehnte lang die Grenze ökonomisch ‚tot‘ gewesen war, galt es nun, ein konkretes Wissen neu aufzubauen, das sich jenseits von überzogenen Erwartungen, aber auch alten Vorurteilen bewegte. Man wollte nachhaltige Beziehungen fördern, nicht das schnelle Geschäft, das wechselseitige Informationsdefizite und Illusionen ausnützte. Die Anfangsbegeisterung unter dem Eindruck der Ereignisse von 1989 durfte daher nicht an den Mühen der Ebene scheitern, von unterschiedlichen Geschäftsauffassungen bis zu Zollformalitäten. Erwin Kreuzwieser, der langjährige Geschäftsführer der ARGE, kann darüber viele Geschichten erzählen.

Der Verein erbrachte seine Dienste vor allem für kleine Unternehmen. Tätigkeitsberichte aus den 1990er-Jahren zeigen das Spektrum: Übergabe von Teppichmustern, Übersetzung von gastronomischen Unterlagen, Kooperationsversuch im Stahlbaubereich, Bezug von Futterstoffen, Suche nach Gerbereien, Vermittlung eines Inserats. Jede einzelne dieser Hilfestellungen ist für sich genommen nicht spektakulär, aber sie summieren sich zum Dokument eines steten Bemühens um Annäherung.

SDRUŽENÍ ARGE GRENZNUTZEN. O PŘÍBĚHU REGIONÁLNÍ INICIATIVY

Oliver Kühschelm

V roce 1991 bylo v Gmündu založeno sdružení „ARGE Grenznutzen“. Tento název byl chytrou slovní hříčkou. Pro precizní popis problematiky severního Waldviertelu byl použit koncept ekonomiky (Grenznutzen = mezní užitek). Úkolem bylo proměnit zeměpisnou polohu u státní hranice v nových podmínkách ve výhodu, tedy získat z ní ekonomický užitek.

Založení ARGE předcházely úvahy, které tento užitek neomezovaly ani na zisk podniku, ani na prospěch Rakouska. Iničiátory byli Bernhard Schneider, který ve Waldviertelu poskytoval poradenství v oblasti pracovního trhu a regionálního rozvoje, a Vladimír Špidla, pozdější předseda vlády ČR a eurokomisař, který v té době vedl úřad práce v Jindřichově Hradci. Sdružení ARGE Grenznutzen tak vzniklo na průsečíku politiky trhu práce a ekonomického rozvoje.

Funkci předsedy v novém spolku převzal Špidla. Sdružení ARGE Grenznutzen získalo i český protějšek s názvem Společný prospěch, jehož předsedou byl Petr Hudler, starosta Jindřichova Hradce. Činnost těchto organizací měla přispívat ke zvyšování a vyrovnávání úrovně prosperity. Na obou stranách hranice měly být viditelné výhody spolupráce – a ne nevýhody konkurence založené primárně na levných mzdách.

ARGE Grenznutzen podpořilo zintenzivnění ekonomických vztahů tím, že poskytovalo regionálním podnikatelům poradenství při domlouvání obchodů a investic v sousední zemi. Poté, co byla hranice po několik desetiletí ekonomicky „mrtvá“, bylo nyní nutné znovu získat kon-

Erwin Kreuzwieser, Magdalena Vesaryová, Ewald Volk.
Zeitschrift der ARGE Grenznutzen,
Nullnummer Ende 1991

Časopis „ARGE Grenznutzen“, Null číslo konec roku 1991

krétní zkušenosti bez přehnaných očekávání a starých předsudků. Šlo o to, podporovat dlouhodobé vztahy, ne rychlé obchody, které využívají vzájemné informační deficity a iluze. Počáteční nadšení pod vlivem událostí roku 1989 nesmělo selhat kvůli potížím způsobeným různým vnímáním obchodu či celními formalitami. Erwin Kreuzwieser, dlouholetý jednatel ARGE, by o tom mohl dlouze vyprávět.

Sdružení poskytovalo své služby především drobným podnikatelům. Zprávy o činnosti z 90. let ukazují široké spektrum: předávání vzorků koberců, překlady gastronomických dokumentů, pokusy o spolupráci v oblasti ocelových konstrukcí, odběr podšívkových látek, vyhledávání koželužen, zprostředkování inzerce. Každá z těchto forem pomoci není sama o sobě mimořádná, ale jejich součet dokumentuje neustálou snahu o sblížení.

VERGANGENE ZUKUNFT – EIN MEDIENSPLITTER ZU DEN WIRTSCHAFTLICHEN AUSSICHTEN FÜR DIE 1990ER-JAHRE

Oliver Kühschelm

Am Anfang war die Begeisterung. So versprach der Trend in seiner ersten Ausgabe des Jahres 1990 eine „schöne neue Welt“: „Das Wirtschaftswunder des 21. Jahrhunderts findet in Europa statt.“ Ende des Jahres analysierte man freilich schon kritisch die „Osteuphorie“ und forderte eine Rückkehr zu mehr Realismus.

Eine regionale Perspektive eröffnet Die niederösterreichische Wirtschaft, das Blatt der Wirtschaftskammer Niederösterreich. Auch diese Zeitschrift pflegte die Siegesgewissheit, die den ‚Westen‘ damals weithin erfüllte. Nicht zu Unrecht erwartete Kammerpräsident Leopold Maderthaler eine Entwicklung, die private Unternehmer begünstigen würde. In Nummer eins des Jahres 1990 sah er ein „Jahrzehnt der Unternehmer“ anbrechen: „Der Konkurs des Wirtschaftssystems im Osten muss auch bisher Unbelehrbare in den freien Industrieländern überzeugen.“ Er rechnete mit Internationalisierung und verschärftem Wettbewerb. Der Blick war auf den EG-Markt gerichtet. In Bezug auf die ehemals sozialistischen Länder, die „neuen Märkte“, galt noch das Konditional: „wenn sich die derzeitige Entwicklung fortsetzt“. Sofern das eintraf, stand aber eine Zukunft in Aussicht, die in charakteristischer Weise mit einer – verkärten – Vergangenheit verbunden wurde. Maderthaler erblickte für Österreich „eine große Chance, seine historische Funktion als Vermittler zwischen Ost und West vor allem in wirtschaftlicher Hinsicht wieder aufzunehmen“. Wie sehr solche Vorstellungen die im Norden Österreichs liegende Tschechoslowakei tref-

fen konnten, ist durchaus ungewiss. In Zeiten der Habsburgermonarchie war es immerhin das dezidierte Ziel der tschechischen Nationalbewegung gewesen, die Dominanz des von Wien aus gesteuerten „deutschen“ Kapitals abzuschütteln und z.B. gerade nicht die Vermittlung der Wiener Banken in Anspruch zu nehmen.

Große Hoffnungen machte man sich insbesondere in den Gebieten nahe der Grenze. In Horn diskutierten Anfang Jänner Handeltreibende die Ergebnisse einer Analyse von Kaufkraftströmen. Eine Untersuchung hatte das Waldviertel als geschlossenes Konsumgefäß gezeigt: „Kaufkraft bleibt in der Region“ – und zwar zu 80 Prozent. Allerdings war diese Kaufkraft gering im Vergleich zu anderen Regionen und Steigerungspotenzial gefragt. Daher diskutierte man „das aktuellste Thema“, die Grenzöffnung: „viel Optimismus“, „große wirtschaftliche Chancen“ lauteten auch hier die Schlagwörter.

Weitgreifende Betrachtungen, die auf ein neues Jahrzehnt in einer dramatisch veränderten Welt eingehen, und regionale Hoffnungen sind eine Sache; eine andere sind die konkreten Transmissionsriemen, die es ermöglichen sollten, Investitionen im nahen, aber noch weitgehend unbekanntem Ausland gezielt durchzuführen. In derselben Ausgabe wurde ein „Polen-Seminar“ angekündigt, eine Russisch-Dolmetscherin trug ihre Dienste an und ein Institut warb für seine „Marktforschung im Osten“: „Ungarn, Tschechoslowakei und Polen stehen auf dem Programm.“

UPLYNULÁ BUDOUCNOST – ÚRYVKY Z MÉDIÍ K OTÁZCE EKONOMICKÝCH VYHLÍDEK PRO 90. LÉTA 20. STOLETÍ

Oliver Kühschelm

Na začátku bylo nadšení. Ve svém prvním čísle v roce 1990 sliboval magazín Trend „krásný nový svět“: „V Evropě se odehrává ekonomický zázrak 21. století.“ Již na konci roku byla „východní euforie“ kriticky analyzována a byl požadován návrat k realitě.

Regionální perspektivu viděl Die Niederösterreichische Wirtschaft, periodikum dolnorakouské hospodářské komory. Také tento časopis věstil jistotu vítězství, která tehdy z velké části naplňovala „Západ“. Prezident komory Leopold Maderthanner oprávněně očekával vývoj, který bude zvýhodňovat soukromé podnikatele. V prvním čísle z roku 1990 hovořil o začátku „dekády podnikatelů“: „Krach hospodářského systému na Východě musí přesvědčit i ty doposud nepoučitelné ve svobodných průmyslových zemích.“ Počítal s internacionalizací a intenzivnější konkurencí. Důraz byl kladen na trh Evropského společenství. Z pohledu bývalých socialistických zemí, „nových trhů“, stále platil kondicionál: „pokud bude současný vývoj pokračovat“. Ale pokud tomu tak mělo být, existovala vyhlídka na budoucnost, která byla charakteristicky spojována se – zkrášenou - minulostí. Maderthanner viděl pro Rakousko „velkou příležitost k obnovení jeho historické funkce prostředníka mezi Východem a Západem, ze-

jména z ekonomického hlediska“. Do jaké míry by takové představy mohly ovlivnit severně od Rakouska ležící Československo, je dosti nejisté. V dobách habsburské monarchie bylo výslovným cílem českého národního hnutí setřást nadvládu „německého“ kapitálu ovládaného z Vídně a například nevyužívat vídeňských bank. Velké naděje byly kladeny zejména v oblastech poblíž hranic. V Hornu obchodníci diskutovali na začátku ledna o výsledcích analýzy kupní síly. Studie ukázala, že Waldviertel je uzavřenou konzumní nádobou: „Kupní síla zůstává v regionu“ – a sice z 80 procent. Tato kupní síla však byla ve srovnání s ostatními regiony nízká a vyžadovala potenciál růstu. Hovořilo se proto o „nejaktuálnějším tématu“, o otevření hranic: „hodně optimismu“, „velké ekonomické příležitosti“ – to byla klíčová slova i zde.

Rozsáhlé úvahy týkající se nového desetiletí v dramaticky změněném světě a regionální naděje jsou jedna věc; něco jiného jsou pak konkrétní zprostředkovatelé, kteří měli umožnit cílené investice v nedaleké, ale v podstatě neznámé cizině. Ve stejném vydání byl oznámen „polský seminář“, tlumočnice z ruštiny nabízela své služby a jeden institut propagoval svůj „průzkum trhu na východě“: „Na programu je Maďarsko, Československo a Polsko.“

DIE INTERVIEWS – EINBLICKE IN DAS MATERIAL

Oliver Kühschelm, Zbyněk Sturz, Roman Zmrzly, Thomas Samhaber

Den Kern des Projekts bilden narrative Interviews. Die Gesprächspartner wurden ausgewählt, weil sie in den 1990er-Jahren, oft unter dem unmittelbaren Eindruck des revolutionären Umbruchs im sozialistischen ‚Osten‘, über die Grenze zwischen Österreich und der Tschechoslowakei bzw. der Tschechischen Republik hinweg unternehmerisch tätig wurden oder die Anbahnung von Geschäftsbeziehungen beratend unterstützten. In regionaler Hinsicht fokussieren die Interviews auf Akteure im südlichen Böhmen und Mähren sowie im Waldviertel.

Ziel war eine Verteilung über verschiedene Branchen und Dimensionen unternehmerischer Tätigkeit: gewerbliche und industrielle Produktion, Landwirtschaft, Dienstleistungen, Investitions- und Konsumgüter, technologie- versus marketingorientiert. Die Interviews werfen damit vor allem Licht auf Erfahrungen aus mittleren und großen Unternehmen. Das obere Ende markiert Pollmann International mit heute 1600 Mitarbeiter:innen an vier Standorten, neben Österreich und Tschechien in Mexiko und China. Auch bei Sonnentor hat die Expansion nicht im Nachbarland haltgemacht und schließt seit 2006 eine Tochterfirma in Rumänien ein. Gespräche mit Bernhard Schneider und Erwin Kreuzwieser, die bei der ARGE Grenznutzen federführend involvierend waren, rücken hingegen auch das Agieren kleiner Betriebe in den Blick.

Im österreichischen Projekt führte Thomas Samhaber die meisten der mehrstündigen Interviews durch. Sie waren teils zweistufig angelegt. Auf ein Audiointerview – insgesamt werden es am Ende des Projekts zehn sein – folgte in einigen Fällen eine Videoaufnahme durch Ro-

man Zmrzly von Post Bellum. Im tschechischen Projekt wurden ausschließlich Videointerviews gemacht. Der Idealfall sind für uns Gesprächskonstellationen, in der ein tschechischer und ein österreichischer Interviewpartner auf die Geschichte einer Zusammenarbeit blicken.

Das Projekt läuft noch bis Juni 2022, ist also gegenwärtig nicht abgeschlossen. Die Pandemie seit März 2020 erleichterte es nicht, in einer tschechisch-österreichischen Partnerschaft in beiden Ländern Interviews abzuwickeln. Diese setzen einen persönlichen Kontakt voraus, sie sind in Vor- und Nachbereitung ebenso wie der Durchführung zeitintensiv und implizieren im Fall der gefilmten Interviews einigen logistischen Aufwand.

Das zhmf in Österreich und Post Bellum in Tschechien trafen einander im Interesse an der Geschichte grenzüberschreitender Beziehungen. Gemeinsam war uns die Absicht, die Erzählungen von Menschen, die an prägenden zeit-historischen Prozessen teilnahmen, zu dokumentieren und der Öffentlichkeit zu vermitteln.

Die Ziele und Methoden der Projektpartner unterschieden sich aber auch. Während Roman Zmrzly und David Butula von Post Bellum in den Interviews die Chance eines spannenden dokumentarischen Films erblickten, dominierte auf österreichischer Seite ein geschichtswissenschaftliches Anliegen. Für Oliver Kühschelm als Projektleiter am zhmf ging es um Quellenmaterial im Sinn von Probebohrungen. Sie sollen weiterführende Forschung grundlegen, die sich der Geschichte von Direktinvestitionen im Gefolge der „Ostöffnung“ widmet – auch wenn es sich hier geographisch gesehen um Bezie-

Werner Pohnitzer, ehemals Direktor der Waldviertler Sparkasse, beim Interview im September 2020.

Werner Pohnitzer, bývalý ředitel Waldviertler Sparkasse, při rozhovoru v září 2020

© Thomas Samhaber

hungen zum nördlichen Nachbarn handelte. Die Interviews thematisieren unternehmerische Tätigkeit und diese wiederum eingebettet in Lebensgeschichten ebenso wie in weitergreifende historische und gesellschaftliche Bezüge. Im Rückblick lässt sich vieles anders beurteilen als im Horizont jeweils gegenwärtigen Handelns. Die Interviews sind also keine Dokumente vergangenen Erlebens, dem das Wissen um künftige Entwicklungen eben noch fehlte. Vielmehr erzählen und reflektieren sie Erfahrung – und zwar jene von Unternehmern und Führungskräften. Es ist nicht die der Mitarbeiterschaft, von Kunden und Konsumierenden. Die bislang vorliegenden Interviews erfassen außerdem nur Männer in Führungspositionen. Frauen sind in leitenden Unternehmenspositionen, gerade auch in kleinen und mittleren Unternehmen, nach wie vor unterrepräsentiert. Es war daher leichter männliche Interviewpartner zu finden. Dass unser Material keine Aufschlüsse darüber erlaubt, wie sich Frauen an der hier thematisierten Geschichte beteiligt haben, ist dennoch unbefriedigend. Wir hoffen, dass eines der noch ausstehenden Interviews zumindest ein Schlaglicht auf diese Frage werfen wird.

Die Interviews bilden aus diesen und anderen Gründen nur eine mögliche Perspektive ab, aus der man auf die Geschichte von Unternehmen und allgemein gesprochen von grenzübergreifendem wirtschaftlichen Handeln blicken kann. Es ist allerdings die Perspektive von Menschen, deren Gestaltungswille und -spielraum über ihr eigenes Leben und ihren familiären Zusammenhang hinausweist und dadurch auch erheblichen Einfluss auf die regionale Gesellschaft nehmen kann.

Unternehmer werden oft interviewt, aber mehr als einige Zitate in Zeitungsartikeln oder O-Töne in Film- und Radiobeiträgen bleibt in der Regel nicht erhalten. Daher ist es entscheidend, dass beide Projekte für eine Archivierung der Interviews Sorge tragen. Diese bilden einen wertvollen Materialkorpus, der für ein künftiges historisches Interesse zugänglich bleiben muss.

Im Anschluss sind einige Passagen aus den Interviews abgedruckt. Die Stellen wurden gekürzt und leicht redigiert, ohne den Duktus der gesprochenen Sprache zu beseitigen. Sie machen wichtige Aspekte unternehmerischen Handelns über die ehemals ‚tote Grenze‘ hinweg greifbar.

Mit dieser kleinen Auswahl ist weder alles gesagt noch sind die Interviews ausgeschöpft. Das gilt insbesondere für die in tschechischer Sprache geführten Gespräche. Die Passagen sollen aber einen Eindruck davon vermitteln, dass sich die Fragestellung des Projekts und der Zugang über systematisch geführte und dokumentierte Interviews lohnt.

ROZHOVORY – NAHLÉNUTÍ DO MATERIÁLU

Oliver Kühschelm, Zbyněk Sturz, Roman Zmrzlý, Thomas Samhaber

Jádrem projektu jsou narativní rozhovory. Partneři rozhovorů byli vybráni proto, že v 90. letech, často bezprostředně inspirováni revolučním převratem na socialistickém „Východě“, začali podnikat napříč hranicemi mezi Rakouskem a Československem resp. Českou republikou, nebo podnikatelské vazby podporovali v roli poradců. Z regionálního hlediska se rozhovory zaměřují na aktéry v jižních Čechách, na Moravě a ve Waldviertelu.

Cílem bylo pokrytí různých oborů a dimenzí podnikatelské činnosti: řemeslná a průmyslová výroba, zemědělství, služby, investiční a spotřební produkty, technologické versus marketingové zaměření. Rozhovory tak přibližují především zkušenosti středních a velkých podniků. Pollmann International představuje horní hranici se současným počtem 1600 zaměstnanců ve čtyřech závodech – kromě Rakouska a České republiky v Mexiku a Číně. Také u firmy Sonnentor se expanze nezastavila v sousední zemi a od roku 2006 má také dceřinou společnost v Rumunsku. Rozhovory s Bernhardem Schneiderem a Erwinem Kreuzwieserem, kteří hráli hlavní roli ve sdružení ARGE Grenznutzen, se věnují také fungování malých podniků.

V rakouské části projektu vedl většinu několika hodinových rozhovorů Thomas Samhaber. Částečně probíhaly ve dvou stupních. Na audiorozhovor – na závěr projektu jich bude celkem deset – navazovala v některých případech videonahrávka pořízená Romanem Zmrzlým ze spolku Post Bellum. V českém projektu byly výhradně natočeny videorozhovory. Ideální jsou pro nás konstelace rozhovorů, při nichž se jeden

český a jeden rakouský partner dívají ohlížeji za průběhem spolupráce.

Projekt probíhá do června 2022, není tedy v současné době ještě ukončen. Pandemie, která nastala v březnu 2020 realizaci rozhovorů v česko-rakouském partnerství v obou zemích neusnadnila. Rozhovory předpokládají osobní kontakt, v rámci přípravy a závěrečného zpracování, ale také v průběhu realizace jsou časově náročné a v případě videonahrávek zahrnují též nemalé logistické náklady.

Rakouský institut zhmf a Post Bellum v České republice pojí zájem o historii přeshraničních vztahů. Naším společným záměrem bylo zdokumentovat a zprostředkovat veřejnosti vyprávění lidí, kteří se podíleli na významných soudobých procesech.

Cíle a metody projektových partnerů se ale také lišily. Zatímco Roman Zmrzlý a David Butula z Post Bellum spatřovali v rozhovorech příležitost vytvořit napínavé dokumentární filmy, na rakouské straně dominoval historicko-vědecký přístup. Pro Olivera Kühschelma v roli vedoucího projektu za institut zhmf se jednalo o zdrojový materiál ve smyslu zkušebních vzorků. Měly být základem dalšího výzkumu, který se bude věnovat historii přímých investic v důsledku „otevření východních států“ – i když se zde z pohledu zeměpisného jednalo o vztahy se severním sousedem.

Rozhovory tematizovaly podnikatelskou činnost, vnesenou do kontextu životních příběhů a rozsáhlých historických a společenských vazeb.

Zpětně lze mnohé posuzovat jinak, než z hlediska současných aktivit. Rozhovory tedy nejsou dokumenty dřívějšího prožití daného období bez vědomostí o budoucím vývoji. Jsou spíše vyprávěním a reflexí zkušeností – a sice těch, které získaly podnikatelé a lidé na vedoucích pozicích. Nepojednává o zaměstnancích, zákaznících či spotřebitelích. Již uskutečněné rozhovory navíc zahrnují pouze muže na vedoucích pozicích, ženy jsou právě ve vedení malých a středních podniků nadále nedostatečně zastoupeny. Bylo proto snazší nalézt jako partnery pro rozhovor muže. Nicméně skutečnost, že naše dokumentace neposkytuje informace o tom, jak se na zde tematizované historii podílely ženy, je neuspokojivá. Doufáme, že v některém ještě plánovaném rozhovoru se podaří získat alespoň jeden pohled na tuto otázku.

Rozhovory proto z tohoto, ale i z dalších důvodů nabízejí pouze možnou perspektivu, ze které lze pohlížet na historii podniků a všeobecně na historii přeshraničních hospodářských aktivit. Jedná se však o perspektivu osob, jejichž vůle a prostor pro tvoření sahají za jejich vlastní život a jejich rodinné vazby, a mají tak významný dopad na regionální společnost.

S podnikateli jsou často vedeny rozhovory, zpravidla však nezůstává více, než několik citátů v tištěných médiích nebo originálních zvukových záznamů ve filmových či rozhlasových příspěvcích. Rozhodující skutečností je proto archivace rozhovorů, kterou zajistí oba projekty. Ta tvoří nejcennější jádro dokumentace, důležité pro budoucí historický zájem.

„Deutschlernen in drei Monaten“. Cover eines Deutschlehrbuchs aus den 1990er-Jahren
© Sammlung Thomas Samhaber

„Německy mluvit za tři měsíce“. Titulní strana učebnice němčiny z devadesátých let © sbírka Thomas Samhaber

Následně je uvedeno několik pasáží z rozhovorů. Tyto výňatky byly zkráceny a mírně redigovány, aniž by byl narušen charakter mluveného slova. Přibližují důležité aspekty podnikatelských aktivit, uskutečňovaných napříč tehdy „mrtvou hranicí“.

Tento malý výběr zdaleka nevypovídá o všem a rozhovory tím nejsou vyčerpány. To se týká především rozhovorů vedených v českém jazyce. Cílem je ukázat, že se řešení projektové problematiky a přístup v podobě systematicky vedených a dokumentovaných rozhovorů vyplatí.

ABENTEUER IN DER NAHEN FREMDE

Nach Jahrzehnten einer ‚toten Grenze‘ umweht den ersten Besuch im Nachbarland der Hauch des Abenteurers. Johannes Gutmann erzählt von der Unbekümmertheit einer Erkundungsfahrt im November 1990. Es ist eine Begegnung mit vielem, das der ökologiebewegte Unternehmer ablehnt; eine Fahrt in die Finsternis und doch mit „Lichtblicken“, die sich als wegweisend herausstellen:

„Möchtest du mitfahren? Die Tschechen haben uns eingeladen, die haben da Agrar-Enquete in Olmütz und wenn du willst, fahren wir miteinander hin.“ Ich habe natürlich gesagt: „Hurra das interessiert mich.“ [...] und das war eigentlich klass. Und mit dem bin ich da hingefahren nach Olmütz. Das war eine wilde Autofahrt, also irre, das kannst du dir gar nicht vorstellen. Mit Nebel und auf der Autobahn. Und Olmütz ist nicht so Tür an Tür. Da gab es noch kein Navi und nichts. [...] da bin ich in der Nacht nach Olmütz eingerauscht, es war kalt, es war dreckig, der erste Schnee war überall, diese Braunkohle-Ofen, die überall geheizt haben. Die komplette Stadt war verrußt und dreckig. Ich habe mir den Schnee nicht angreifen getraut. Also es hat gestunken, unvorstellbar. Und dann war am nächsten Tag dieser Kongress, wo 300 [...] Kolchosenverwalter in dem kommunistischen Saal drinnen gehockt sind. Es war schiarch, es hat gestunken, es war wirklich wild. Aber auf jeden Fall der Lichtblick zwei Organisatoren: Einer hat Deutsch geredet, einer hat Englisch geredet. Ich selber habe ja kein Wort Tschechisch können und mein lieber Geschäftsführer auch nicht und damit sind wir da reingestiefelt.

Die Zugkraft des historischen Moments und eines gemeinsamen Anliegens.

Einer der Veranstalter der Agrar-Enquete macht Johannes Gutmann auf einen jungen Tschechen, Tomáš Mitáček, aufmerksam: *Ich erinnere ihn sehr an diesen verrückten Schwager. Der war immer bei den Demonstrationen mit dabei. Den haben die Kommunisten geschnitten*

Johannes Gutmann bei den Videoaufnahmen
(c) Post Bellum,

mit seinem Studienabschluss. Der hat Pflanzenbau studiert und der ist jetzt eh arbeitslos und ich würde zu dem gut dazu passen.

Für Mitáček war die samtene Revolution eine bewegende Erfahrung: *Es war eine unglaubliche Euphorie, begleitet von dem Versprechen einer Veränderung. Ich bin dankbar, dass ich als zwanzigjähriger Junge so etwas erleben durfte.*

Gutmann erinnert sich an die erste Begegnung mit Mitáček: *Ich habe kein Wort Tschechisch gekonnt, er kein Wort Deutsch, aber wir haben sofort gewußt, wir zwei Vögel passen zusammen. Wir haben mit Herz mit Bauch und mit allem Möglichen geredet.*

Die beiden trennt die Sprache, aber für Mitáček repräsentiert Gutmann das Anliegen ökologischen Anbaus, das er während seines Studiums an der Landwirtschaftshochschule als Widerstand gegen ein Regime wahrnahm, das auf eine industrielle Landwirtschaft setzte. Für die Erinnerung an das erste Treffen wählt er dasselbe Bild wie Gutmann: *Trotz der Sprachbarriere konnten wir kommunizieren, wahrscheinlich mit unseren Herzen. Ich habe Johannes als Gandhi in der Welt der Bio-Produkte wahrgenommen.*

Solch glühende Erwartungen mögen oft der Beginn einer Enttäuschung sein – in diesem Fall nicht. 1992 gründete Mitáček mit Gutmann die Tochtergesellschaft von Sonnentor in Tschechien. Die Firma ist erfolgreich und die Interviews dokumentieren die anhaltende Freundschaft.

DOBRODRUŽSTVÍ V BLÍZKÉ CIZINĚ

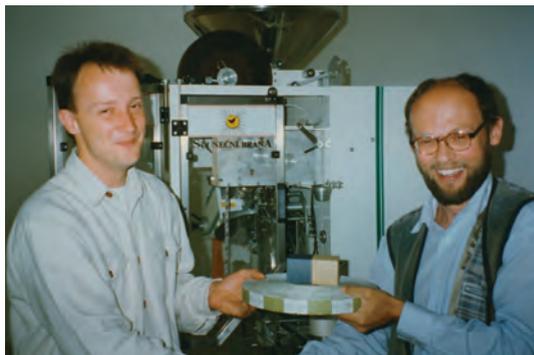
Po desetiletích „mrtvé hranice“ má první návštěva v sousední zemi nádech dobrodružství. Johannes Gutmann vypráví o bezstarostnosti průzkumné cesty v listopadu 1990. Je to setkání s mnohým, co tento ekologicky založený podnikatel zavrhuje; cesta do temna, a přece jen se světlými okamžiky, která se nakonec ukáže jako směřodatná:

„Pojedeš s námi? Češi nás pozvali, pořádají v Olomouci agrární konferenci, a jestli chceš, tak tam spolu vyrazíme.“ Samozřejmě jsem odpověděl: „Hurá, to mě zajímá.“ [...] a to vlastně bylo skvělé. A s tím pocitem jsem do Olomouce jel. Byla to divoká jízda autem, šílené, to si neumíš ani představit. Mlha a po dálnici. A Olomouc není za rohem. Neexistovaly ještě navigace a nic. [...] tak jsem v noci přijel do Olomouce, byla zima, špína, všude ležel první sníh, a ta kamna na hnědé uhlí, kterými se všude vytápělo. Ani jsem si netroufl se toho sněhu dotknout. Ve vzduchu byl smrad, nepředstavitelné. A další den se pak konal ten kongres, kde sedělo těch 300 [...] správců JZD v tom komunistickém sále. Bylo ošklivo, smrdělo to tam, byla to opravdu divočina. Ale každopádně to byly světlé okamžiky pro dvě organizace: jeden mluvil německy, jeden anglicky. Já jsem neuměl ani slovo česky a můj milý jednatel také ne, tak s tím jsme do toho šli.

Tažná síla historického okamžiku a společného zájmu.

Jeden z pořadatelů agrární konference upozorňuje Johannese Gutmanna na jednoho mladého Čecha, Tomáše Mitáčka: *Vždy mu připomínám toho bláznivého švagra. Ten byl vždy na těch demonstracích. Toho komunisti s jeho studiem odstavili. Studoval rostlinnou výrobu a teď je beztak nezaměstnaný, a navíc bychom se k sobě dobře hodili.*

Pro Mitáčka byla sametová revoluce emocionální zkušeností: *Byla to neuvěřitelná euforie, doprovázená příslibem změny. Jsem vděčný, že*

Tomáš Mitáček und Johannes Gutmann mit ihrer ersten Teebeutelmaschine

Tomáš Mitáček s Johannes Gutmann s jejich prvním strojem na čajové sáčky. © Sonnentor

jsem jako dvacetiletý kluk mohl něco takového prožít.

Gutmann vzpomíná na první setkání s Mitáčkem: *Neuměl jsem ani slovo česky, on neuměl ani slovo německy, ale okamžitě jsme věděli, že my dva týpci se k sobě hodíme. Komunikovali jsme srdcem, intuicí a vším možným.*

Oba sice dělí jazyková bariéra, ale pro Mitáčka reprezentuje Gutmann zájmy ekologického pěstování, které během studia na vysoké škole zemědělské vnímal jako odpor proti režimu, který vsázel na průmyslové zemědělství. Když vzpomíná na první setkání s Gutmannem, volí podobný popis:

I přes jazykovou bariéru jsme se dokázali domluvit, zřejmě srdcem. Johanese jsem vnímal jako Gándhího ve světě bio produktů.

Tak nadšená očekávání bývají často začátkem zklamání – ne však v tomto případě. V roce 1992 založil Mitáček s Gutmannem dceřinou společnost firmy Sonnentor v České republice. Firma je úspěšná a rozhovory dokumentují trvajících přátelství.

EXCALIBUR – IM GRENZLAND DER UNBE- GRENZTEN MÖGLICHKEITEN

Ronnie Seunig ist sehr schnell im Nachbarland aktiv geworden und hat ebenso rasch die Landessprache gelernt. Im Interview spricht er an, dass die Transformation in der Tschechoslowakei eine Phase vieler ungeklärter Fragen war. Er konnte darin allerdings keinen Nachteil für sein Projekt eines Einkaufszentrums an der Grenze sehen – im Gegenteil:

Das Hochinteressante an der Zeit war, dass ich damals zum Finanzamt gegangen bin in Znaim und habe ihnen die Situation erklärt und habe gefragt:

„Was brauch ich dafür?“

Und die haben abgeblockt: „Damit haben wir nichts zu tun, das ist nach dem Grenzbalken. Das interessiert uns nicht!“ Da hat es keine Gesetzgebung gegeben. Mir wurde da auf der Gemeinde auch klipp und klar mitgeteilt: Den Betrieb mache ich auf eigenes Risiko. Es ist weder der Polizei noch der Feuerwehr erlaubt dort hinzufahren. Die Gesetze

waren halt noch nicht geändert. Da habe ich gesagt: „Ein Traum! Ich zahle keine Steuer, die Polizei hat auch nichts verloren. Was kann mir Besseres passieren?“ Und zwei Jahre ist das absolut ohne jede Gesetzmäßigkeit über die Bühne gegangen. Den Fehler, den ich aus heutiger Sicht gemacht habe: Ich glaube, ich hätte es damals durchsetzen können, dass es exterritoriales Staatsgebiet geworden wäre. Das wäre gegangen. Ich bin mir fast sicher, das hätte ich durchgebracht. Ich habe auch die ‚Connections‘ gehabt, die richtigen. Ich glaube, das hätte ein kleines Monaco werden können.

EXCALIBUR – V POHRANIČÍ NEOMEZENÝCH MOŽNOSTÍ

Ronnie Seunig začal velice brzy vyvíjet aktivity v sousední zemi a stejně rychle se naučil také tamní řeč. V rozhovoru zmiňuje, že transformace v Československu byla fází mnoha nevyjasněných otázek. Pro jeho projekt nákupního střediska na hranici v tom však žádnou nevýhodu neviděl – naopak:

To nejzajímavější na té době bylo, že jsem tenkrát šel na finanční úřad ve Znojmě, vysvětlil jim situaci a zeptal se: „Co k tomu potřebuji?“ A oni hned namítli: „S tím nemáme nic společného, to je za hraniční závorou. To nás nezajímá!“ Zde ne-

existovala legislativa. Na obci mi řekli jasně a jednoznačně: firmu zde mohu budovat na vlastní riziko. Ani policie, ani hasiči nesmí do této oblasti vyjíždět. Zákony prostě ještě nebyly upraveny. Tak jsem si řekl: „To je sen! Nebudu platit žádné daně, a policie tu také nemá co dělat. Co lepšího by se mi mohlo stát?“ A dva roky to takto fungovalo bez jakékoliv právní úpravy. Chyba,

*kterou jsem z dnešního pohledu udělal: Myslím, že jsem tenkrát mohl prosadit, aby se to stalo exteri-
torialním státním územím. To by bývalo šlo. Jsem si téměř jist, že bych to prosadil. Měl jsem také ty správné „kontakty“. Myslím, že z toho mohlo vzniknout takové malé Monako.*

Ronnie Seunig und sein Partner Jaroslav Vlasák

Ronnie Seunig a jeho partner Jaroslav Vlasák

CHANCEN DES ÜBERGANGS

Zdeněk Mrňa war bis 2013 Vorstandsvorsitzender von S Morava Leasing. Das Unternehmen geht auf eine Gründung der Sparkasse Retz in Znojmo Anfang der 1990er-Jahre zurück. Mrňa erinnert sich an eine Geschäftsidee, die in einer Übergangszeit von zwei bis zweieinhalb Jahren eine ärgerliche Lücke im Zahlungsverkehr schließt:

Die Leute mussten im Ausland bezahlen, wenn sie kaufen wollten – oder sie wollten Geld aus dem Ausland bekommen. Ein

LKW-Fahrer kam heraus, machte den Transport und brauchte Geld. Und es dauerte vielleicht zwei Monate. Das war eine schreckliche Unzufriedenheit von diesen Leuten. [...] Es wurde kein SWIFT eingerichtet, es gab kein Zahlungsinstrument [...] Aber wir haben eine geniale Sache erfunden, die uns im Grunde im ganzen Land berühmt gemacht hat, wir haben die sogenannten Spiegelkonten eingeführt. Die Sparkasse hat bei uns ein Konto

eröffnet, wir haben uns dort niedergelassen, und wir haben alles gemacht, was von Österreich nach Österreich, von Tschechien nach Tschechien ging, und wir haben die Überschüsse weitergegeben. So waren die Überschüsse meist auf der österreichischen Seite, also nahmen sie vier Koffer mit Geld, brachten sie zur Bank und legten sie in einen Safe an der Kasse. Und wir konnten innerhalb von drei Tagen bezahlen, was etwas Unglaubliches war. Wir hatten so viele Kunden [...]

PŘÍLEŽITOSTI PŘECHODU

Zdeněk Mrňa byl generálním ředitelem společnosti S Morava Leasing do roku 2013. Společnost se datuje od založení Sparkasse Retz ve Znojmě na počátku roku 1990. Mrňa vzpomíná na podnikatelský nápad, který v přechodném období dvou až dvou a půl let uzavírá nepříjemnou mezeru v platebních transakcích:

Lidi potřebovali platit do zahraničí, když chtěli koupovat – a nebo chtěli dostávat peníze z toho zahra-

ničí. Vyjel kamioňák, udělal dopravu, a potřeboval peníze. A ono to trvalo třeba dva měsíce. Což byla teda hrozná nespokojenost od těch lidí. [...] Nebyl žádný SWIFT nastavený, nebyl žádný platební instrument [...] Ale my jsme vymysleli geniální věc, čímž jsme se proslavili v podstatě po celý republice, my jsme zavedli tzv. zrcadlové účty. Ta Sparkasse si založila účet u nás, my jsme založili tam, a my jsme všechno, co směřovalo, tak směřovalo z Rakouska do Rakouska, z

Česka do Česka, a přebytky jsme si předávali. Takže většinou přebytky byly na rakouský straně, tak oni vzali čtyři kufry s penězima, přivezli je do banky a složili na pokladně do trezoru. A my jsme dovedli zaplatit za tři dny, což bylo něco neuvěřitelný. My jsme měli tolik zákazníků [...]

Zdeněk Mrňa bei Dreharbeiten für Post Bellum 2022

Zdeněk Mrňa během natáčení rozhovoru
(c) Post Bellum, Foto Pavel Otevřel“

SPRACHE – BARRIERE ODER TÜRÖFFNER

Was behindert die wirtschaftliche Tätigkeit im Nachbarland? Auf Sprachbarrieren verweist eine der offensichtlichsten Antworten. Erwin Kreuzwieser, ehemaliger Geschäftsführer der ARGE Grenznutzen, betont die Herausforderung für kleine Firmen mit begrenzten Ressourcen:

Die großen Firmen haben eine Tschechien-Abteilung gemacht, haben sich einen Dolmetsch genommen und sind ausgerückt nach Böhmen und haben einmal geschaut, was da ist. Die kleinen Firmen sind auch gefahren, wir täten gern was. Aber meistens ist da außer einer Rundreise mit einem Wirtshausbesuch mit einer Portion Gulasch und zwei Bier nicht viel rausgekommen. [...] Jetzt war's das Wichtigste, dass man gute Dolmetsch [hat]. Ich hab dann nach einiger Zeit gesagt: Mindestens die Hälfte aller Geschäfte, die nicht zustande kommen, sind Dolmetsch-Fehler. Weil Tschechisch lässt sich nicht wortwörtlich übersetzen und wenn der Dolmetscher keine Ahnung hat von der Materie, wenn's da um Maschinenbau geht und das war ein Hauptschullehrer, der vielleicht Latein gelernt hat, aber keine Ahnung hat, was ein ST37er ist [...], der erzählt einen Blödsinn. Ich hab das bemerkt, wenn ich einen falschen Dolmetscher mitgehabt hab.

JAZYK – BARIÉRA, NEBO NÁSTROJ, KTERÝ OTVÍRÁ DVEŘE

Co brání hospodářské činnosti v sousední zemi? Jednou z nejzřetelnějších odpovědí je jazyková bariéra. Erwin Kreuzwieser, bývalý jednatel sdružení ARGE Grenznutzen, zdůrazňuje výzvu pro malé společnosti s omezenými zdroji:

Velké firmy si zřídily české oddělení, najaly tlumočníka a jely se do Čech podívat, co tam je. Jezdily i malé firmy, rádi bychom něco udělali. Většinou toho ale kromě okružní jízdy s návštěvou hospody s porcí guláše a dvěma pivy moc nebylo. [...] Nejdůležitější věcí nyní bylo, mít dobrého tlumočníka. Po nějaké době jsem řekl: Nejméně polovina všech obchodů, které se nevydaří, jsou chybou tlumočení. Protože češtinu nelze přeložit doslovně a pokud tlumočnick o předmětné věci nemá ani ponětí, když jde o strojnictví a on byl středoškolský učitel, který se možná naučil latinu, ale netuší, co je ST37 [...], tak vykládá jen nesmysly. Všiml jsem si toho, když jsem měl s sebou špatného tlumočníka.

Der Obmann des Vereines ARGE Grenznutzen Vladimír Špidla war tschechischer Premierminister (2002-2004) und EU Kommissar (2004-2010)

Vladimír Špidla, předseda sdružení ARGE Grenznutzen, se stal českým premiérem (2002-2004) a komisařem EU (2004-2010).

KOMMUNIKATION

Im Nachbarland, zu dem es jahrzehntelang kaum Kontakt gab, muss man sich Zeit nehmen. Werner Pohnitzer war Direktor der Waldviertler Sparkasse, die schon 1991 in Südböhmen aktiv wurde und zwei Jahre später Geschäftsstellen in Dačice und Jindřichův Hradec eröffnete:

Ich war eher der Meinung [...], dass man durchaus mit den Leuten eine Stunde reden kann und von der Stund' 59 Minuten Geplauder ist, aber die letzte Minute ist entscheidend. Und das war meine Philosophie. Und das war auch der Zugang für Tschechien. Wäre ich nicht so gewesen, sondern hätte ich jede Minute kalkuliert, wär' ich in Tschechien auf d' Saf' g'stiegen.

Direktor Werner Pohnitzer erhielt für die „Waldviertler Sparkasse von 1842“ als erste Bank Europas eine tschechische Bankenlizenz.

Werner Pohnitzer byl prvním ředitelem evropské banky s českou bankovní licencí, který obdržel „Waldviertler Sparkasse con 1842“.

KOMUNIKACE

V sousední zemi, se kterou po desetiletí nebyl téměř žádný kontakt, musíte mít čas. Werner Pohnitzer byl ředitelem Waldviertler Sparkasse, která začala působit v jižních Čechách v roce 1991 a o dva roky později otevřela pobočky v Dačicích a Jindřichově Hradci:

Byl jsem spíše toho názoru [...], že můžete mluvit s lidmi hodinu a od hodiny 59 minut chatování, ale poslední minuta je zásadní. A to byla moje filozofie. A to byl také přístup pro Českou republiku. Kdybych takový nebyl a počítal každou minutu, tak bych v České republice ztroskotal.

GESCHICHTE UND EMOTION

1995 übernimmt die Zwettler Brauerei einen Betrieb in Jihlava. Rückblickend diskutiert der Unternehmer Karl Schwarz Akzeptanzprobleme in Tschechien, die gerade bei einem Konsumgut mit großer Sichtbarkeit schlagend wurden:

Speziell im Großraum Iglau war die Bevölkerung noch stark geprägt von der sudetendeutschen Problematik. Und als Österreicher, die wir hier sehr oft auch offensiv aufgetreten sind, einerseits Mitarbeiter freigesetzt, andererseits Technologie und Baulichkeiten verändert haben [...], haben wir, was am Anfang nicht so spürbar war, ganz massive Barrieren erlebt – in der Akzeptanz, in der Unterstützung auch dann bei den Behörden [...] und irgendwann war dann der Zeitpunkt, wo wir gesagt haben: „Wir können nicht gegen Windmühlen kämpfen. Wenn wir dort nicht erwünscht sind, dann macht es keinen Sinn.“ Was wir erkannt haben – wir haben uns da oft mit anderen Unternehmern ausgetauscht, die aus Österreich kommend in Tschechien investiert haben – ist halt die Tatsache, dass Bier ein hochemotionales Produkt ist, und in Tschechien gibt es wohl nichts, das noch emotionaler geprägt ist, als Bier. Bier und Tschechien sind so eng verbunden, und das haben wir unterschätzt..

HISTORIE A EMOCE

V roce 1995 převzal pivovar Zwettler podnik v Jihlavě. Podnikatel Karl Schwarz zpětně pojednává o problémech s akceptací v České republice, které se projeví zejména u spotřebního zboží s vysokou popularitou:

Zejména v oblasti Jihlavsko bylo obyvatelstvo stále silně ovlivněno sudetoněmeckou problematikou. A když jsme jako Rakoušané, jako kteří jsme zde často také ofenzivně vystupovali, na jedné straně propouštěli zaměstnance a na druhé straně měnili technologie a budovy [...], zažili jsme masivní bariéry, které z počátku nebyly tak evidentní – z hlediska akceptace, později také v oblasti podpory ze strany úřadů [...] a v určitém okamžiku jsme si řekli: „Nemůžeme bojovat proti větrným mlýnům. Pokud nás tam nechtějí, pak to nemá smysl.“ Co jsme pochopili – často jsme si vyměňovali zkušenosti s dalšími podnikateli, kteří přišli z Rakouska a investovali v České republice – je fakt, že pivo je vysoce emotivní produkt a v Česku asi není nic tak silně ovlivněno emocemi, jako pivo. Pivo a Česká republika jsou velmi úzce propojené, a to jsme podcenili.

Karl Schwarz bei Dreharbeiten für Post Bellum 2022

Karl Schwarz během natáčení rozhovoru pro Post Bellum, z. ú., v roce 2022

PRODUKTIONSKOSTEN, QUALITÄT, KONFLIKT- POTENZIALE

Ernst Pollmann berichtet über die Anfänge der Produktion in Jindřichův Hradec. Die Passage thematisiert das Spannungsfeld aus Lohnhöhe, Qualitätsansprüchen und unterschiedlichen Erwartungen des österreichischen Unternehmers und der Belegschaft in Tschechien:

Produktionskosten in Österreich waren damals ja auch nicht sehr niedrig und im Zuge des Eisernen Vorhanges bzw. Öffnung desselben, haben wir Kontakt aufgenommen. Das war auch wieder ein Zufall, dass der damalige Direktor [eines Betriebs] in Tschechien zu uns gekommen ist, der nach Absatzmöglichkeiten gesucht und uns angeboten hat, auch in Tschechien Zählwerke oder Ähnliches zu machen. Die haben damals [in Neuhaus] auch für verschiedene Firmen, Agrarfirmen, Teile produziert, also ganz war ihnen die Technologie nicht unbekannt. Angefangen haben wir dann einmal mit der Möglichkeit, dass man sie Dinge machen ließ, die bei uns sehr teuer waren und drüben zunächst einmal billiger erschienen sind. Das war dann auch die Zeit, wo es andere Firmen genauso probiert haben, nach Tschechien Dinge zu verlagern oder die Produktion dorthin zu verlagern, unter dem Motto „Ja es ist eh viel, viel billiger“, was zunächst auch gestimmt hat. Nur die Qualität der Dinge, die sie dort produziert haben, war für uns unmöglich. Wir haben ihnen erst einmal lernen müssen, dass man den Gehalt nicht nur für die Anwesenheit bekommt, sondern auch dafür was man tut. Und dann zählt die Qualität.

Václav Kršík ist jener Direktor, der den Kontakt zu Pollmann hergestellt hat. In weiterer Folge hat er viele Jahre als dessen leitender Mitarbeiter in Jindřichův Hradec fungiert. Er zieht eine positive Bilanz seiner Tätigkeit im Rahmen der Pollmann Gruppe. In einer für ihn schwierigen

Ernst Pollmann bei Dreharbeiten für Post Bellum 2022

Ernst Pollmann během natáčení rozhovoru pro Post Bellum, z. ú., v roce 2022

Zeit nach persönlichen Verlusten hat ihm die Arbeit und Unterstützung der Unternehmerfamilie Halt gegeben. In seiner Schilderung der Anfänge, als ‚sein‘ Betrieb für das österreichische Unternehmen zu arbeiten begann, ist er trotzdem ambivalent:

Es fühlte sich an, als kämen wir von den Bäumen herunter. Trotzdem hat es besser funktioniert, und man konnte sehen, dass unsere Leute gut ausgebildet waren. Der Kommunismus hat uns beigebracht, damit umzugehen. Und die Österreicher betrachteten uns als eine Art Konkurrenz. Sie war nicht gerade freundlich.

Anforderungsprofil und Arbeitsweise sind zentrale Fragen eines Betriebs, damit unvermeidlich Konfliktpunkte innerhalb von Unternehmenshierarchien. Dazu kommt die Konstellation einer Zusammenarbeit, die staatliche, nationale, sprachliche Grenzen überschreiten und einen Wechsel des wirtschaftlichen und politischen Systems verarbeiten muss. Kurze Interviewpassagen sind nicht die ‚objektive‘ Ausdeutung einer solchen Konstellation. Sie sind ein vielschichtiges Kondensat von Erfahrungen, Eindrücken, Wertungen, die uns auf Knackpunkte der Geschichte grenzüberschreitenden Wirtschaftens aufmerksam machen.

VÝROBNÍ NÁKLADY, KVALITA, KONFLIKTNÍ POTENCIÁL

Ernst Pollmann vypráví o počátcích výroby v Jindřichově Hradci. Pasáž se zabývá křehkým vztahem mezi úrovní mezd, požadavky na kvalitu a rozdílnými očekáváními rakouského podnikatele a pracovní síly v České republice:

Výrobní náklady v Rakousku nebyly v té době zrovna nízké a když padla železná opona navázali jsme kontakt. Byla to také náhoda, že za námi přišel tehdejší ředitel [jedné firmy] v České republice, který hledal možnosti odbytu a nabídl nám, vyrábět čítače nebo podobné produkty v Česku. V té době [v Jindřichově Hradci] vyráběli pro různé firmy a zemědělské podniky díly, takže jim technologie nebyla úplně cizí. Pak jsme začali s možností nechat je dělat věci, které u nás byly velmi drahé a zdály se tam levnější. To bylo také období, kdy se i jiné firmy snažily věci přestěhovat do Česka nebo tam přemístit výrobu, pod heslem „Ano, beztak je to mnohem, mnohem levnější“, což bylo zpočátku správné. Jen kvalita věcí, které tam vyráběli, pro nás byla nemožná. Nejprve jsme je museli naučit, že nedostanete zaplacené jen za to, že jste přítomni, ale také za to, co děláte. A pak se počítá kvalita.

Václav Kršík je ředitelem, který navázal s Pollmannem kontakt. Následně působil mnoho let jako jeho vedoucí síla v Jindřichově Hradci. Svou činnost v rámci skupiny Pollmann hod-

notí jako pozitivní. V období, které pro něj bylo velmi těžké díky osobním ztrátám, mu práce a podpora podnikatelské rodiny byly oporou. Ve svém popisu začátků, kdy „jeho“ podnik začal pracovat pro rakouskou společnost, je přesto ambivalentní:

měli pocit, že jsme slezli ze stromů. i když to fungovalo lépe, bylo vidět, že naši lidé jsou šikovní a komunismem jsme byli vycvičení si poradit. rakušani na nás kokali trochu jako na konkurenci. nebylo to úplně přátelské.

sie hatten das Gefühl, als kämen wir gerade von den Bäumen herunter. Trotzdem hat es besser funktioniert, und man konnte sehen, dass unsere Leute geschickt sind und wir vom Kommunismus dazu getrimmt wurden, sich selbst helfen zu wissen. Die Österreicher betrachteten uns als Konkurrenz, es war nicht gerade freundlich.

Profil požadavků a pracovní metody jsou ústředními otázkami podniku, a proto nevyhnutelnými konfliktními body v rámci firemních hierarchií. Dále je tu konstelace spolupráce, která musí překonávat státní, národnostní a jazykové hranice a musí se vypořádat se změnou ekonomického a politického systému. Krátké pasáže rozhovorů nejsou „objektivní“ interpretací takové konstelace. Jsou komplexním kondenzátem zkušeností, dojmů a hodnocení, které nás upozorňují na kritické body v historii přeshraničního podnikání.

Kein anderes Ereignis der letzten 50 Jahre hat die Niederösterreichisch-Tschechisch Grenzregion stärker verändert als die Grenzöffnung 1989. Was kurz zuvor noch undenkbar war, wurde plötzlich möglich. Dazu gehörte wirtschaftliche Tätigkeit im Nachbarland. Einige Unternehmer versuchten erste Kontakte zu knüpfen und wagten Kooperationen. In manchen Fällen blieb nur Lernerfahrung, in anderen war es der Anfang einer Zusammenarbeit, die bis zum heutigen Tag andauert.

Welche Hürden und Missverständnisse waren zu überwinden? Welche Erfolge wurden erzielt, was hat nicht geklappt? Diese Fragen standen im Mittelpunkt eines zeithistorischen Interviewprojekts, das sich den Anfängen der wirtschaftlichen Zusammenarbeit in den frühen 1990er-Jahren widmete.

Žádná jiná událost posledních 50 let neměla větší vliv na dolnorakousko-český příhraniční region jako otevření hranic v roce 1989. To, co bylo ještě krátce před touto událostí nemyslitelné, se náhle stalo realitou. To zahrnovalo i ekonomické aktivity. Někteří podnikatelé se snažili navázat první kontakty a odvážili se spolupracovat. V některých případech to zůstalo jen u ponaučení, v jiných to byl začátek úspěšné spolupráce.

Jaké překážky a nedorozumění bylo nutné překonat? Jakých úspěchů bylo dosaženo, co se nepodařilo? Na tyto otázky se zaměřil přeshraniční projekt na bázi rozhovorů o současných dějinách zaměřených na začátky hospodářské spolupráce v raných devadesátých letech 20. století.

